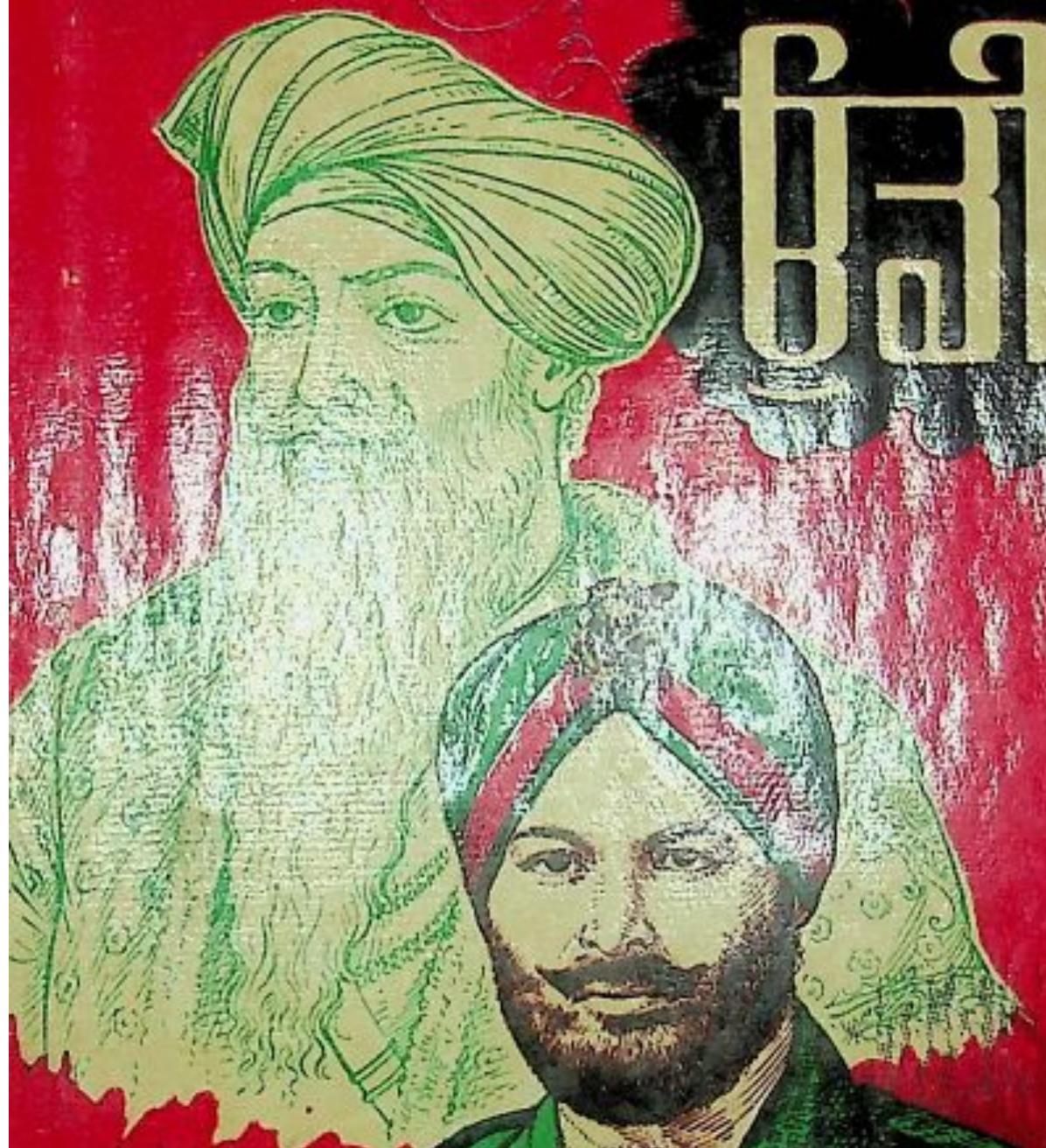

ਗੁਰੂ

ਪ੍ਰਿਤਮ ਸਿੰਘ
ਗਿਆਨੀ

ੴ

ਤੀ

ਰ

ਪ੍ਰਿਤਮ ਸਿੰਘ
ਗਿਆਨੀ

ਸਭ ਹੱਕ ਕਰਤਾ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	੧੧੦੦
ਨਵੰਬਰ	੧੯੬੭
ਮੁਲ	੨.੨੫

ਪੁਸਤਕ ਮਿਲਣ ਦੇ ਪਤੇ:-

੧. ਖਾਲਸਾ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ; ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨. ਭਾਗ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਜ
੩. ਰਾਮਖੀਰ ਵਾਚ ਕੰਪਨੀ; ਰੈਜ਼ੀਡੇਂਸੀ ਰੋਡ, ਜੰਮੁ
੪. ਜ਼ਰਮਾਂ ਬੁਕ ਡਿਪੋ, ਉਧਮਪੁਰ (ਕਸ਼ਮੀਰ)
੫. ਸ਼: ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਡਰ, ਵੀਲਾਬਜੂ, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ - ਹਕੀਮ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਰਾਜਵੇਦ'
ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ; ਜੰਮੁ (ਕਸ਼ਮੀਰ)

ਪ੍ਰਿੰਟਰ — ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸਪੇਸਲ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਬਾਚਾਰ ਪੰਡੀਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮਾਸ਼ੀਰਬਾਦ

ਜੰਮ੍ਹ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪਰਸਿਧ ਮਾਇਆ-ਨਾਜ਼ ਹਸਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮
ਮਹੱਤ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਆਹਲਾ ਗਦਾ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਪੁਰਾ
ਨੰਗਾਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਪੁਣਛ) ਹਾਲ ਡਿਗਿਆਨਾ (ਜੰਮ੍ਹ)

ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਪੀ ਕਹਾਣੀ, ਜਦੋਂ
ਮੈਂ ਅਜ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਉਘੇ
ਮਾਸਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ।
ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੈਲੀ, ਪਲਾਟ ਅਤੇ ਰਵਾਨਗੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ
ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ
ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਸੀਧੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।

ਅੱਜ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋ ਰਹੀ
ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਉਡੀਕ” ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ
ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ, ਸਮਾਜਕ
ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ-
ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਉਹ
ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਖਣ ਅਤੇ
ਆਪਣਾ ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ ਹਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖਣ ਤਾਂ
ਜੁ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਉਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ
ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ
ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀ-ਕਾਰ ਸਾਬਦ
ਹੋ ਸਕਣ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਮਹੱਤ

ਭੇਟਾ ਹੈ

ਉਸ ਸੂਰਬੀਚ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ
ਜਿਸ ਨੇ
ਅਪਣੀ ਭਾਰਤ-ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ
ਜਿਸ ਨੂੰ
ਲੋਕੀ ਗ੍ਰੀਬ-ਪ੍ਰਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ-ਪਾਲਕ ਕਹਿਕੇ ਸਨਮਾਨਦੇ ਸਨ
ਜਿਸ ਨੇ
ਦੇਸ਼-ਸੇਵਾ ਇਕ ਇਕ ਰੋਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ
ਅਤੇ
ਜਿਹੜਾ ਇਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ੨੨.੧੧.੬੩ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ
ਸਦਾ ਲਈ
ਵਿਛੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਣਡਿਠੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਡਾਰੀ ਲਾ ਗਿਆ ।

ਧੰਨਵਾਦ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਡਪਵਾਈ ਲਈ
ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ
ਲੱਲਤਕਲਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ
ਦੀ

ਦਿਤੀ ਗਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ
ਲੇਖਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਹਰ ਗਲਪ ਕਾਰ, ਕਥਾਕਾਰ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ-ਘੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਸਿਰਜਨ ਘੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਪ੍ਰਤਿਤਾ ਤੇ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਚੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੂਪ ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨ ਬਿਨ ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਵਾਂਗ ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਗਰੰਥੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਘੇਰਾ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿਖ ਆਦਰਸ਼, ਸਿਖ ਕਰਤਵ, ਯੋਧੇ ਦਾ ਕਰਤਵ, ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਪਾਪ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਪਾਪੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੁਲਮ ਨਾਸਕ ਹੈ, ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਰਖਿਅਕ ਹੈ। ਵੈਰੀ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਬਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਗਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁਜਿਆਂ

ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਵਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੇ ਸਿਖ
 ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਚਿਤਰ ਬਾਤ ਪਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ।
 ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਾਹਰ ਮੁੱਖੀ, ਸਰਲ, ਪਰ
 ਨਾਟਕੀ ਹੈ । ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਰਸ ਉਸਾਰਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
 ਦਾ ਇਕ ਨਫਲ ਹੈ । ਬਾਹਰ ਮੁੱਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟਕਰਾ ਕੇ
 ਪਿਛੇਕੜ ਉਸਾਰ ਕੇ ਤੇ ਗਲ ਚੌਂ ਗਲ ਕਢ ਕੇ ਕਹਾਣੀ
 ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕਈ ਸਾਈਂ ਕਹਾਣੀ
 ਬੜੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ ਰਾਈ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਬਾਤ
 ਵਰਗੀ ਰਸਦਾਇਕ ਹੈ ਕਥਾ ਵਰਗੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਹੈ
 ਸਾਖੀ ਵਰਗੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਭਾਅ ਵਾਲੇ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
 ‘ਛੁਲ’

ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ

ਗਿਆਨੀ ਸਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿਹ ਵਿਦਵਾਨ (ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ)

ਨਿਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪਹਿਲਾ ਯਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ, ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪਥੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਗਨ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮੌਲਕਤਾ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਲੇੜਾਂ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਗਨ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਖਲਹਾਰੇਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਵਧੀਕ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਪੁਟ ਹੀ ਪਿਛੇ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ‘ਗਿਆਨੀ’ ਜੀ ਦੀ ਲਗਨ ਦਾ ਸਫਲ ਸਰੂਪ ‘ਉਡੀਕ’ ਨਾਮ

ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ
ਕਿ 'ਗਿਆਨੀ' ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੋਂਕ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ
ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕੇ ।

ਸਮਾਜ ਪਥੋਂ ਅਨੋਖਾ ਜਵਾਨ, ਛਲਕਦੀਆਂ ਅਖਾਂ,
ਪਿਆਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਢਾਲ ਨਾਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ
ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਸਫਲ ਕਰੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਅਤਿ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ
ਪੰਜਾਬੀ-ਪ੍ਰਮੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ । ਕਿਸੇ
ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਹੋਂਸਲਾ ਵਧਾਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ
ਅਤੇ ਦਾਦ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਮਾਂ ਦਾ
ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਫਲ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਨ ।

ਗਿਆਨੀ ਸਚਾ ਸਿੰਘ (ਜੰਮ੍ਹ)

ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ

ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਉਡੀਕ’ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮੈਂ ਉਸ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ (ਸੂਰਗਵਾਸੀ ਜਰਨੈਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਬੜੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਬੜੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ-ਗੋਰਵ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ-ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਸੀ।

ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਯੋਧੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਸੁਨਾਂ ਅਤੇ ਸਖਣਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਜਿਥੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਅਰਜਨ, ਭੀਮ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ, ਗਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾਮਨਾਂ ਖੱਟੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਗੋਰਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਅਨਗਿਣਤ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਨਮ-ਦਾਤੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਸਰਦਾਰ ਸਾਮ
 ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ
 ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਇਤਿ-
 ਹਾਸ ਦੇ ਪਤਰੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤਰੇ ਪਏ ਹਨ,
 ਉਥੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੀਲਾਂ ਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ
 ਨੇ ਵੀ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਪਣੇ
 ਆਪ ਨੂੰ ਉਸੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ।

ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ
 ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖੀ । ਆਪਣੇ
 ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ
 ਬਹੁ-ਮੁੱਲੀ ਅਤੇ ਸੋਹਲ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦੜੀ ਦੀ ਆਹੁਤੀ ਵੀ
 ਹਸਦਿਆਂ ਪਾਕੇ ਇਕ ਸੱਚਾ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ
 ਦੇ ਦਿਤਾ ।

ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ
 ਮਿਲਿਆ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ
 ਅਤੇ ਕਿਤਨੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਥੋਂ ਦੇ
 ਵਸਨੀਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਨਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੀ-ਚੀਨੀ,
 ਭਾਈ-ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਾਲਮ ਅਤੇ
 ਫਰੇਈ ਚੀਨ ਨੇ ਮਿਤਰ-ਧਰੋਹੀ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ
 ਤਾਂ ਭਾਰਤ-ਮਾਤਾ, ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸਪੂਤ, ਹਿਮਾਲਾ
 ਪ੍ਰਬੰਦ ਦੀਆਂ ਦੁੱਧ-ਚਿਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪ ਪਹਿਰੇਦਾਰ
 ਬਣ ਕ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ,

ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਖਬਰਗੀਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠਾਨੂੰ
ਠੋਕਣਾ ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਓਦੋਂ ਤਕ ਚੈਨ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੀਤਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਚੀਜ਼ੀ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ
ਧਰਤੀ ਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਰਖਕੇ ਉਸ
(ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਸਰਤ
ਅਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਭੁਜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ। ਇਹੋ
ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਸ਼ੂਲ ਦਾ ਹੀਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਮੇਰੇ ਇਸ
ਨਿਮਾਣੇ ਜਿਹੇ ਉਦਮ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਅਪਨਾ ਉਣਗੇ। ਮੇਰੀ ਇਸ
ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਰੁੱਟੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ
ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਿਆਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ
ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀ
ਕਿਸਤੀ ਰਾਏ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣੂ ਕਰਨ ਗਏ।

ਜੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਅਪਣਾ ਸ਼ਫ਼ਕਤ-ਭਰਿਆ
ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਹੋਂਸਲਾ-ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ
ਅਪਣਾ ਦੂਸਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ
ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ।

ਪ੍ਰਿਤਮ ਸਿੰਘ
ਗਿਆਨੀ

ਚੁਹਾਲਾ, ਰਣਬਿਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਜੰਮੂ (ਕਸ਼ਮੀਰ)

੩੩ਕਰਾ

੧. ਉਡੀਕ	੧੩
੨. ਹਰੀਆ	੨੨
੩. ਪਿਆਰ-ਸੰਦਸ਼	੨੮
੪. ਪਾਣੀ	੩੫
੫. ਅਨੋਖਾ ਜਵਾਨ	੪੨
੬. ਮਾਂ	੫੨
੭. ਛਲਕਦੀਆਂ ਅਖਾਂ	੬੧
੮. ਸਹਿਯੋਗ	੬੭
੯. ਢਾਲ	੭੭
੧੦. ਦੋ ਝਾਂਵਲੇ	੮੮
੧੧. ਅਸਲੀ ਕਾਤਲ	੧੦੬

ਉਡੀਕ

ਹੋਂ ! ਹਵਾਈ ਹਾਦਸਾ ? ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਮ੍ਭੂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੁਣੇ ਹੀ ਘਰੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਯੂਨਿਟ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਜਿਆ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਮ੍ਭੂ ਮਿਲ ਪਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।” ਰਾਮ੍ਭੂ ਨੇ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਪੁੱਣਛ ਦੇ ਨੌਜਵੇਂ ਹੀ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਸੁਣਿਐ, ਉਸੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।”

ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਮਾਨੇ ਸਮਲਾ ਹੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਢੱਠਾ। ਉਹ ਬੁਤ ਬਣ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਗਿਆ। ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਨ

ਰਹੀ ਉਸ ਨੂੰ।

ਹਵਾਈ ਹਾ...ਦ...ਸਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਨੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ? ਰੱਬਾ ! ਝੂਠ ਹੀ ਹੋਵੇ । ਕੀ ਸਾਡਾ ਰਾਖਾ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਰ ਗਿੜ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਗਿੜ ਨਹੀਂ ।” ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੁੜ ਸੁੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਾਮੂੰ ਨੇ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਹਜ਼ੂਣਾ ਦਿਤਾ । ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਕਹੇ ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ । ਰਾਮੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਤਕ ਆਇਆ ।

ਰਾਮੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਜੇ ਤਕ ਸਟੂਲ ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੁੱਝ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਤੁੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਵੀ ਜਗ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਸੋਚ-ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਹ ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੌਂਕ ਪਿਆ । ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ । ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਦੀ ਸਫ਼ ਵਿਛ ਗਈ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਗਾ ਹੈ । ਇਸ ਬੀਰ-ਬਹਾਦਰ ਉਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਾਣ ਸੀ । ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਕਟ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਬਰਫ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ, ਚਿਟੀਆਂ ਦੁੱਧ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਖਲੋ, ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ-ਮਾਤਾ ਦੀ ਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ

ਰਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮ੍ਰਿਤਕ-ਸ੍ਰੀਰ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਧਮਪੁਰ
ਪੱਜ ਜਾਵੇਗਾ। ਖਬਰਾਂ ਖਤਮ ਹੋਈਆਂ। ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ
ਹੌਡੀਏ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

“ਕੀ ਹੁਣ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ ?” ਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ?
ਕਲ ਹੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਗਲੇ
ਹਫ਼ਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾਂਗੇ.....ਪਰ.....ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਇਹ
ਝੁਠ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੁੱਝ ਕਹੀ ਗਿਆ।
ਉਸ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਟੂਲ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿਤੀ।

ਅਜੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੀ ਨਿਕਲੀ
ਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੜਕੇ ਸੜਕ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲੀ
ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਉਡਾਰੀ
ਲਾ ਕੇ ਪਠਾਨ ਕੋਟ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ
ਆਪਣੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ
ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੌਂਕ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ
ਛੱਕੜਾਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿਰ ਤੇ ਛੱਕੜਾ ਖੜਾ ਕਰ-
ਦਿਆਂ ਸਖਤ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਤਨੀ ਵੇਰ ਹਾਰਨ ਕੀਤਾ
ਹੈ, ਘਰੋਂ ਲੜ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਐ ?.....ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ
ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੈ ਪਰ ਵਿਖੇ ਨਾਂ ! ਜਿਵੇਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ
ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੱਥੇ ਲਗਣ ਲਈ ਆ

ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਕਿਤੋਂ.....।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਡਰਾਈਵਰ
ਨੇ ਛੱਕੜਾ ਮੁੜ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਪਾਲ
ਸਿੰਘ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ ਅਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਹੀ।

“ਹਨੇਰ ਹੋ ਗਿਐ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਹਾ।” ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਇਕ
ਆਦਮੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਦੇਸ਼ ਸਾਰਾ ਸਖਣਾ ਹੋ ਗਿਐ ਜਾਗਰਾ ! ਚੰਨਣ
ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲਗਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਾਰ
ਨਾਲ ਅੜਿਐ, ਤਕੇ ਨਾਂ ਮੌਤ ਕਿਥੇ ਲੈ ਗਈ, ਕਿਵੇਂ ਇਕੱਠੇ
ਹੋ ਗਏ ਸਾਰੇ, ਮੌਤ ਦਾ ਗ੍ਰਾਸ ਬਣਨ ਲਈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ‘ਦੌਲਤ’
ਵੀ ਗਈ, ਭਾਰਤ ਦਾ ‘ਬਿਕਰਮ’ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋਇਆ। ਕਿੱਡਾ
ਅਭਾਗਾ ਦਿਨ ਸੀ ਕਲ ਵਾਲਾ ਜਿਸਨੇ ਸਾਥੋਂ, ‘ਨਾਨਾਵਤੀ’
ਤੇ ‘ਸੋਫੀ’ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼-ਭਰਤ ਖੋ ਲਏ ਨੇ। ਸੁਣਿਐ ‘ਪਿੰਟੇ’
ਉਡਾਣ ਕਰਣ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਹੋਣੀ
ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਏ।”

“ਆਖਦੇ ਨੇ ਜਨਰਲ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਸੀ,
ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ?” ਉਜਾਗਰ ਪੁੱਛਣ ਲਗਾ।

“ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਥੋੜਾ ਕੁੱਦਿਆ ਸੀ।” ਇਕ ਹੋਰ
ਗਾਹ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਟੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਸੁਹੇਦੇ
ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਹ ਦੇਸ਼-ਸੇਵਾ ਇਕ ਇਕ ਰੋਮ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਹਾਦਸਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ
ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੂਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਥੱਬਾ ਜਿਹੜਾ ਕੱਢ ਥਲੇ
ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ।

“ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਈਏ ਉਸ ਦੀ ਅਕਲ ਤੋਂ । ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਹੈ ਪਰ ਬਲੇ ਓਂਏ ਸ਼ੇਰਾ ! ਤੈਂ ਹੌਸਲਾ ਨ ਹਾਰਿਆ । ਅੱਜੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਆਪਾ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁੱਝੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪਰ ਕੰਮਤੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਜਾਨੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰੇ ਸਮਝ ਅਗ ਦੀ ਭੇਟ ਨ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ।” ਦੜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠਾਕਰ ਜੀ ! ਦੇਖੋ ਨਾਂ, ਜਹਾੜ ਤੋਂ ਕੁੱਦਨਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਏ ? ਕਾਗਜ਼ ਸੁੱਟ ਕੇ ਫਿਰ ਸੋਚਿਆ ਸੂ ਕਿ ਮਰ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਹੜੀ ਸਬਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਾਂ । ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਝੱਟ ਕੁੱਦ ਪਿਆ । ਜੇ ਬਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਹੀ ਲੈਣੀ ਹੈ ।”

“ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਪਰਸੋਂ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਹੀ ਸੋ ਨਾਂ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੋਂ ਆਏ ਇਕ ਸਜਣ ਨੇ ਨਲਵੇ-ਸ੍ਰਦਾਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਝੱਲਕ ਦਸੀ ਸੀ ।”

“ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਸ੍ਰਦਾਰ ਜੀ ! ਪਰ ਸੱਚੀ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਨਲਵਾ ਹੀ ਮੁੜ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ।” ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਐ ਕਿ ਨਲਵਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਵਰਨਰ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦੀ ਸੁਦਰਤਾ, ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੇਂ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨਲਵੇ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਭਾਏ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਪਰਬਤ, ਟਿੱਬੇ, ਕਰੇਵੇ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਨਲਵੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਡਾਢੇ

ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਕਾਨੂੰਮਿਰ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਮੇਵੇ
ਅਤੇ ਧਰਤੀ-ਛੁੱਟ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਲਾਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ
ਵਿਛੜਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਅਖੀਓਂ ਉਹਲੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਕੰਧਾਰ ਦੀਆਂ
ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਉਚਿ ਕੰਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਕੌਣ ਦਬਾਵੇ? ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੇਵਲ ਨਲਵੇਂ ਤੋਂ ਹੋ
ਪਈ। ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜੰਨਤੇ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਛਡਣ ਦਾ ਪਰ ਇਸ
ਰਮਣੀਕ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡੇ। ਆਖਰ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਅਤੇ
ਦੇਸ਼-ਸੇਵਾ ਅਣੇ ਝੁਕਨਾ ਪਿਆ। ਤੁਰ ਤਾਂ ਪਿਆ ਨਲਵਾ ਪਰ
ਮਨ ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ
ਕਹਿਣੋਂ ਸ਼ਕੋਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੁੜ ਨਲਵਾ ਹੀ ਜਾਮਾ ਬਦਲ
ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਸਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ।

“ਸੱਚ ਹੈ, ਸ੍ਰੀਦਾਰ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ
ਹੋ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ। ਉਹੀ ਗ੍ਰੀਬ-
ਪ੍ਰੱਵਰੀ, ਉਹੀ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਉਹੀ ਦਬ-ਦਬਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾ-ਪਾਲਕ
ਵੀ ਹੂਬਹੂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੀ।” ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲੈ ਦੀ ਰਾਤੀ ਕੁਸੈ ਨਈਂ
ਜਮਨਾਂ। ਬਨਿਹਾਲੈ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਕੁੱਸੈ ਥੋੰਕੁੱਲਿਆ ਦਾ ਨਈਂ,
ਉਹ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗੈਆ ਜਿੰਨੀਂ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵੇਂ ਤੋਂ
ਕੜਕਨੀਂ ਬਾਜੇ ਕੰਨੇਂ ਦੁਸਟੈਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਇਚੋਂ ਇਕ ਅਥਲਾ
ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੀ। ਸੱਚ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਐ, ਸਾਡੀਐ-
ਪਿਆਂ ਭੈਣੇਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਅੱਜ ਭੁਵਾਰੀ ਲਾਈ ਗਿਆ।”
ਠਾਕਰ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਦਰਦੇ-ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗਾ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ?
ਮਾਸਟਰ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਧੋਬੀ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ।”

“ਕਿਹੜੇ ਧੋਬੀ ਦੀ ? ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦਸੇ ਖਾਂ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ।”

“ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਏ ਨਾਂ.....ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਉਸਦਾ.....
ਰਮਜ਼ਾਨ ! ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਛ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਏ ਤੇ ਧੋਬੀ ਏ ਮਿਲਟਰੀ
ਵਿਚ । ਪਰਸੋਂ ਕਪੜੇ ਧੋ ਕੇ, ਝਾਮ ਨੂੰ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਲੈ
ਕੇ ਆਪਣੀ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਲੱਕ ਦੂਹਰਾ
ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਗੰਢੜੀ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ।
ਅੱਜੇ ਪੁੱਲ ਤੋਂ ਲੰਘ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ
ਦੀ ਕਾਰ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕੀ ਤੇ ਉਸ ਧੋਬੀ ਨੂੰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ
ਕਿਹਾ । ਕਿਵੇਂ ਹੀਆ ਕਰੋ ਬਹਿਣ ਦਾ ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਕਾਰ
ਵਿਚ ?”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਗੰਢੜੀ ਏ ਹਜੂਰ !” ਉਹ ਕਹੀ ਜਾਵੇ ।

“ਤਾਹੀਉਂ ਤਾਂ ਬਿਠਾਂਦਾ ਹਾਂ ।” ਅਗੋਂ ਜਨਰਲ
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਗੰਢੜੀ ਸਮੇਤ ਬਿਠਾ ਕੇ
ਜਾ ਉਤਾਰਿਆ ਉਸ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ।

“ਖੁਦਾ ਜਨਤ ਨਸੀਬ ਕਰੋ ਉਸੇ । ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ਪਿਆ । ਵੋਹ ਤੋਂ ਦੁਰਖਉਂ ਕਾ ਹਮਦਰਦ, ਬੇਕਸੋਂ
ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾ ਸਹਾਰਾ ਐਂਡ ਹਮਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਕਾ
ਪਾਸਬਾਂ ਥਾ । ਕਾਸ਼ ! ਕਿ ਰਹਤੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਉਸ ਕਾ
ਸਾਇਆ ਹਮਾਰੇ ਸਿਰੋਂ ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਤਾ ।”

ਅਜੇ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਚੌਂਕ
ਆ ਗਿਆ । ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੁਣ ਤਕ ਗਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਤੁਰਿਆ
ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ । ਚੌਂਕ 'ਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਾਲ

ਸਿੰਘ ਖੜੇ ਗਿਆ ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੇਤਾ ਰਿਹਾ । ਫਿਰ ਚੌਂਕ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਸਿਧੀ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜਾ ਪੁੱਜਿਆ ਬੰਗਲੇ 'ਚ ।

ਅੱਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਦਾਸੀ ਹੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਕਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਖਿੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅੱਜ ਮੁਰੜਾ-ਈਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ । ਅੱਜ ਉਹ ਸੁਦਰ ਜਿਹਾ ਬਰੀਚਾ ਸਖਣਾ ਅਤੇ ਸੁਨਾ ਸੁਨਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀ ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਚਹਿ-ਚਹਾਉ ਦੇ ਪੰਫੀ ਵੀ ਉਦਾਸ ਚੁਪ ਸਨ । ਮਿਠੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਖੇਤੂ ਵੀ ਅੱਜ ਮੌਨ ਧਾਰ ਕੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਾਨੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਬੰਗਲੇ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਸਨ ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾਡੇ ਅਗੇ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪਈ ਇਕ ਖਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਯਾਣ ਆ ਗਿਆ । ਦਿਲ ਭਰ ਆਇਆ ਉਸ ਦਾ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਤੁੱਪ ਤੁੱਪ ਕਰਦੇ ਦੋ ਟੋਪੇ ਡਿਗੇ । ਉਹ ਵਾਹੇ ਦਾਹੀ ਲਾਘ੍ਯਾਂ ਭਰਦਾ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਗਲੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਜਿਥੇ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ

ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਰ ਦਾ ਪਿੜ੍ਹਲਾ
ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਖਲੋਤੇ ਖਲੋਤੇ ਨੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਟਿਕੀ
ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ।

ਗਲੇਡੂ ਭਰੇ ਗਏ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ, ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਠਲੁ ਨ
ਪਾਈ ਅਤੇ ਇਕ ਮੇਤੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਢਿਗ ਕੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਸਦਾ
ਲਈ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਉਛਾਲਾ
ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਕਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ।

“ਉਹ ਵੇਖੋ ਸੁਦਾਰ ਜੀ। ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕਲਮੇਂ ਵਾਲੀ
ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਸੈਨਤ ਕਰਦਿਆਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮੇਰੇ
ਸਾਹਬ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਕਲ ਮੈਂ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਛੱਡਣ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਕਾਰ ਵਿਚ
ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੂਟਾਂ ਨਾਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਮਿਟੀ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ
ਲਗਾ ਦਿਤੇ ਸਨ।”

ਕਲ ਕਾਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੀਟਾਂ ਵੀ ਸਾਫ਼
ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ
ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਿਵੇਂ ਮਿਟਾਵਾਂ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਝੱਲਕ ਦਿਸ
ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਝਾਂਵਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ।

“ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਡੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ।”
ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ।

ਹਰੀਆ

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੋਕੀ ਕਿਵੇਂ ਠੱਗੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਹਰੀਏ
ਤੋਂ ।” ਕਰਮੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੀ ਹੈਂਕੜ ਨਾਲ ਧੌਣ ਉੱਚੀ
ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ ! ਹਰੀਆ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿੱਚ ਘੱਟਾ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਆਖਦੇ ਨੇ ਮਿਸਮ੍ਰੇਜ਼ਮ ਵਾਲੇ ਨਲ਼ਰ
ਬਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਿਓ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ
ਜੇ ।” ਚੰਦੂ ਨੇ ਪ੍ਰੇੜੁਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਪਈ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਪੋਟਲੀ ਸੰਭਾਲਕੇ ਰੱਖੇ ਤੇ
ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੇਰ ਆਖੇ ਹੀ ਨਾ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਠਗਦਾ ਕੋਈ ।”
ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਗੁਮਾਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਇਵੇਂ ਨ ਆਖੋ, ਸ਼ਾਹ ਜੀ ! ਗੁਰੂਰ ਦਾ ਸਿਰ ਸਦਾ
ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਏ । ਕਿਤੇ ਹਰੀਆ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਲ਼ਰਾਂ ਵੀ ਨਾ

ਬਿਨ੍ਹ ਲਵੇ । ਜਿਸ ਗਲੀ ਮਹੱਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੇਰ ਲੰਘ ਜਾਵੇ
ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
ਸੱਚੀ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਲੰਘੇ ਸੱਪ ਵਾਂਝੂ ਲਕਾਰ ਪਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਏ ।”
ਚੰਦੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਤਨਾਂ ਚਤੁਰ ਹਲਵਾਈ ਏ ਸਰੂਪਾ, ਆਪਣੇ
ਵਰਗਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਚਾਰ
ਅੱਖਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪਰ ਹਰੀਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਘੜੇ ਦੇ
ਵੱਟੇ ਵਾਂਝੂ ਮਿਲਿਆ ਏ । ਚਾਲਾਕੀ ਸਾਰੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ
ਪਰਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ ।” ਪਸੌਰੀ
ਨੇ ਦੱਸਿਆ ।

“ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?” ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਪਰਸੇ ਅਸੀਂ ਸਰੂਪੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਲਈ
ਗਏ । ਰੋਜ਼ ਵਾਂਝੂ ਕਾਫੀ ਭੀੜ ਸੀ ਉਥੇ । ਹਰੀਆ ਵੀ ਉਸ
ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਅਸਾਂ । ਕਹਾ ਰੱਬ ਖੈਰ ਹੀ ਕਰੇ
ਅੱਜ । ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅਖਬਾਰ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ
ਉੱਡਾਕ ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਕਿ ਹਰੀਆ ਕੀ ਗੁਲ ਖਿਲਾਉਂਦਾ ਏ ।

“ਭਾਈ ! ਮੇਰਾ ਬਕਾਇਆ ਦੇ ।” ਇਕ ਗਾਹਕ ਨੇ
ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਹੜਾ ਬਕਾਇਆ ?” ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੈਂ ਰੁਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਦੁੱਧ ਡੇਢ ਪਾ ਤੇ ਜਲੇਬੀਆਂ
ਪਾ, ਕੇਵਲ ਦਸ ਆਨੇ ਬਣਦੇ ਨੇ ।” ਗਾਹਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ
ਬਾਕੀ ਛੇ ਆਨੇ ।

ਹਲਵਾਈ ਕਹੇ ਮੈਂ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ
ਬਕਾਏ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਿੱਥੇ ? ਪਰ ਗਾਹਕ ਆਖੇ ਮੈਂ ਰੁਪਿਆ

ਚਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਪਰ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਭਾਈ ਮੇਰਾ ਦੋ ਰੂਪੇ ਦਾ ਨੋਟ ਨਾ ਭੁਲੀਂ, ਕਿਤੇ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨ ਰਹੇ ਤੈਨੂੰ।” ਹਰੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਚਿਤਾਉਣੀ ਦਿੱਤੀ।

ਉਸ ਨੇ ਹਰੀਏ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਵਿਚਾਰਾ ਕੜਿਕੀ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਜੇ ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਹਕ ਇਹੀ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਹਲਵਾਈ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਗਾਹਕ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਰੀਏ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਉਸ ਨੂੰ। ਸ਼੍ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਹਾਮੀ ਭਰਨੀ ਪਈ ਹਰੀਏ ਦੀ।

“ਚਿੱਤਾ ਨਾ ਕਰ ਭਾਈ! ਤੂ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਧੂ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਤੇਰੇ ਦੋ ਰੂਪਏ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਾ ਭੁਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਪੈਰ ਹੀ ਰੱਖੋ ਕੋਈ।”

ਪਹਿਲੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਬਕਾਇਆ ਨ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਹਰੀਆ ਬਕਾਇਆ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣਿਆ।

“ਲਾਈ ਲਗ ਏ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਇਹ ਹਲਵਾਈ ਵੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਥੋੜਾ ਏ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਸੀ ਹਰੀਏ ਦੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਚਲਾਕੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਦਿੜ੍ਹੀਵੀਂ ਲੁਟਣਾ ਹੋਇਆ ਨਾ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਪੰਜੇ 'ਚ ਕਿਤੇ ਫਸ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਤਾਂ ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਸੌ ਨ ਬਣਾ ਦਸਾਂ ਤਾਂ ਕਰਮੂ ਨ ਆਖੋ ਕੋਈ। ਇਹ ਵਾਲ ਧੁੱਪੇ ਬਹਿ ਕੇ ਚਿੱਟੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਕਲ ਦੇ ਛੋਕਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਲ ਵਿੱਚ ਰਾਸ ਕਰ ਦਿਆਂ।”

“ਸਾਹ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਯਤ੍ਰੀਨ ਕਰੋ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਫਤ ਦਾ ਪਰਕਾਲਾ ਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਰਤਾ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ

ਹੀ ਚੰਗਾ ਏ ।”

...

ਤਰਕਾਲਾਂ ਤਕ ਮੁੜ ਹੀ ਆਵਾਂਗਾ । ਭਗਵਾਨੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਕ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਕਰਮੂ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ (ਸ਼ਾਹਣੀ) ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਿਆਰੂ ਦੀ ਮੁੱਦਤ ਪੁੱਗਣ ਵਾਲੀ ਏ ਹੁਣ, ਬਸ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਕੀ ਹਨ । ਉਸ ਨਾਲ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਕਰ ਲਈਏ । ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਹੀ-ਖਾਤਾ ਹੀ ਨਵਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਬੰਤੇ ਦਾ ਵਹਿਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਹੀ ਏ ।

ਹਾਂ, ਯਾਦ ਆਇਆ ਏ, ਕਲ ਭਗਵਾਨੇ ਨੇ ਦੱਸ ਪਾਈ ਸੀ ਕਿ ਰੁਲਦੂ ਕੋਲ ਇਕ ਚੰਗੀ ਝੋਟੀ ਏ । ਦੂਥੇ ਸੂਇੇ ਤੇ ਚੋਖਾ ਦੁੱਧ ਦਿੰਦੀ ਏ, ਬੜੀ ਸੀਲ ਝੋਟੀ ਦਸਦਾ ਸੀ । ਬੂਰਾ-ਰੰਗ, ਕੁੰਡਲੇ ਸਿੰਗ ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਦ ਦੀ ਦਸ ਪਈ ਏ । ਜੇ ਲੇਖਾ-ਪੱਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਹ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਪੈਸੇ ਮੰਗਾ ਲਵਾਂਗਾ ।

ਬੱਚੇ ਵੀ ਦੁੱਧ ਖੁਣੋਂ ਤਰਸਦੇ ਨੇ । ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਆਪਣੇ ਘਤ ਦਾ । ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਚੁਆਵਾਂ ਦੁੱਧ ਲਿਆਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਹੀ ਦਿਸਦੀ ਏ । ਕੀ ਦੋਸ਼ ਏ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੀ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਏ । ਆਖਦੇ ਨੇ ਸਹੁ ਰੱਬ ਦੀ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਕਹਿੰਦੇ ਸੱਚ ਨੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਬੋੜੀ ਖਾਂਦੇ ਨੇ...ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹ ਕੌਛ ਬਲੇ ਇਕ ਪੋਟਲੀ ਜਿਹੀ ਦਬਾਈ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ।

“...ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ।” ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ

ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਹਣੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ।.....ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ
ਮੰਗ ਭੇਜਿਆ ਨੇ । ਝੋਟੀ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਬੜੀ ਚੰਗੀ
ਏ । ਕੀ ਸਿਫਤ ਕਰਾਂ ਉਸ ਦੀ, ਮੂਰਤ ਏ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ।
ਸਾਡੇ ਛੇ ਸੌ ਤੇ ਇਕ ਧੇਲਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਪਰ
ਭਗਵਾਨੇ ਨੇ ਭੰਨ ਤਰੋੜ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਤਕ ਲੈ ਹੀ ਆਂਦਾ ਏ
ਉਸ ਨੂੰ । ਰੁਲਦੂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸੇ ਫਿਰ ਆ ਜਾਣਗੇ
ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਏ ।”

“ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੰਦੇ ਆਂ ਤੈਨੂੰ, ਕਿਹੜੀ
ਤਕਲੀਫ਼ ਏ । ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਕਦੇਂ ਕੰਮ ਆਵਾਂਗੇ । ਹੱਥ-ਬੱਧੇ
ਗੁਲਾਮ ਆਂ ਅਸੀਂ । ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਸਾਰੀ
ਰਾਤ ਵੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿੱਚ ਖਲੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਜ਼ਰ
ਨਹੀਂ । ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ । ਕਿਤਨੇ
ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰੁਪੈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਜਿਤ-
ਲਾਇਆ ਤਕ ਨਹੀਂ । ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ
'ਚ । ਰਤਾਂ ਜਲਦੀ ਕਰੋ ।” ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

... ‘ਬੰਤਾ ਵੀ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਏ । ਇਕ ਪੈਸਾ
ਨਹੀਂ ਤਾਰਿਆ ਉਸ ਨੇ । ਮਿਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਾਲ
ਹੋਰ ਪਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਟੋਮੂੰ ਤੇ ਉਸ ਨੇ.....ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਉਡੀਕਦੇ
ਹੋਣਗੇ.....ਤੇ ਉਹ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

....

....

....

“ਓਇ ਸੁਖ ! ਕਿਧਰ ਮਰ ਗਿਆ ਐਂ ? ਤੁੰ ਸਾਰੀ
ਉਮਰ ਬੁਧੂ ਹੀ ਰਿਹੋੰ । ਇਤਨੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹਾਂ,
ਤੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਤਾਂ
ਪਲਾਵਾਂ ।” ਕੱਛ ਬੱਲਿਓ ਵਹੀਆਂ ਪਲੰਘ ਤੇ ਸੁਟਦਿਆਂ ਸ਼ਾਹ

ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਸਖਤ ਖਜਲ—ਖੂਰ ਹੋਏ ਆਂ । ਕਿਤਨੇ ਕਹਿਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਸੀ ਅੱਜ । ਲੂ ਵੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਵੀ ਭਿੱਜ ਗਏ ਸਨ । ਤੇ ਕੰਮ ਇਕ ਵੀ ਨ ਬਣਿਆ । ਬੰਤਾ ਵੋ ਚੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ਚਿਚੜ ਵਾਂਛੂ, ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਹਰ ਸਾਲ ਟੋਮੂ ਨਵਾਂ ਕਰਾ ਲੈਂਦਾ ਏ । ਸਹੁਰਾ ਕੰਗਲਾ ਏ, ਮਹਾਂ ਕੰਗਲਾ ਇਕ ਛਿਲੜ ਦਾ ਦਿਵਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਉਹ । ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਸਾਮੀਆਂ ਹੋਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਭੱਠਾ ਬਹਿ ਜਾਏ ਸਾਡਾ.....

“ਕੀ ਕਾਹਲ ਸੀ ਇਸ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਮੁੜਨ ਦੀ ? ਸਾਮਾਂ ਪਿਆਂ ਠੰਢੇ ਠੰਢੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ।” ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਣੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਝੋਟੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੀ ਨ ਹੋਇਆ । ਐਵੇਂ ਅੱਖ ਕੱਛਵੀਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਖੇਹ ਛਾਣਦੇ ਫਿਰੇ ਹਾਂ । ਸੁਕਰ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਕਿਤੇ ਇਸ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹਾਰਟ-ਫੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ।”

“ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ.....ਸਾਹਣੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਟੱਡਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ.....ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ.....?” ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ।

“ਰੁਪਿਆ.....? ਪੰਜ ਸੌ ?”

“ਹਾਂ, ਝੋਟੀ ਲਈ, ਕੋਈ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ।”

.....ਕਿਤੇ ਹਰੀਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਪਿਆਰ-ਸੰਦੇਸ਼

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਏ। ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਦੋ ਹੀ ਸਾਨੂੰ। ਦੋ ਹਥ ਤੇ ਦੋ ਪੈਰ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਦਿਆਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜਾ ਘਟੀਆਪਨ ਰਖ ਦਿਤਾ ਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਥੋਂ ਘੁੜਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਰੰਗ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਏ, ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਆਖਰ ਆ ਗਈ, ਜੇ ਮੈਂ ਖੂਹ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤਾਂ.....।” ਚੜ੍ਹ-ਸਾਹ, ਅਟਕ ਅਟਕ ਕੇ ਪਰ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੰਤੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਆ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਨੇ, ਕੋਈ ਉਚ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਨਿੱਜ-ਹੋਏ ਕਦੋਂ ਮੰਨਦੇ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ। ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਤਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਿਆ

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਡੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੱਪੜ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੋਕੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਲਾਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਗੁੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਵੀ ਭਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਛ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਦਾਤ, ਕਿਸੇ ਮੁਲ ਬਿਨਾਂ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਪਣੀ ਵਰਾਸਤ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਨੇ।” ਡਸਕੋਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਬਾਪੂ ਵਿਚਾਰਾ ਵੀ ਮਗਾਲ ਖਪਾਈ ਕਰਦਾ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ-ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਵਲ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਝਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਮੀਣ ਆਖਦੇ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇਂ ਹੀ, ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸੁਖ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਕੁਰਾਨ, ਗੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਨਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਜਾਏ ਵੀਰ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਡਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।.....ਤਾਹਿਉਂਤੇਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਊਂਦੇ—ਜੀਅ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜਿਆ।’ ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ, ਗਰਮ ਗਰਮ ਟੋਪੇ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਪਣੀ ਫਟੀ ਜਿਹੀ ਮੈਲ ਕੁੱਲੀ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਪੂੰਝ ਦਿਤੇ।

ਸੰਤਾ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ ਗਿਆ। ਡਾਢਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਉਹ। “ਤੂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਖਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ

ਐ.....।” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਉਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਇਕ ਭਾਈ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਨੀਚਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਜੀ । ਕੀ ਨਾਂ ਦਸਦਾ ਸੀ ਉਹ.....ਭਾਈ ਲਾ.....ਲੋ ਸੀ.....ਖਵਰੇ.....ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਠਹਿਰਿਆ ਰਿਹਾ । ਉਸੇ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਧਨਾਢ਼ ਨੇ ਕੜਾਹ ਪੂੜੀ ਦਾ ਯੱਗ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦੇ ਕੋਧਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਨਾਇਆ ਸੀ ।”

“ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਣਾ, ਇਕੇਰਾ ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਦ੍ਰਯੋਧਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੂਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਏ, ਸਗੋਂ ਬਿਦਰ ਦੀ ਕੁੱਟੀਆ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ ਰੋਟੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸੀ ।”

ਬਾਪੂ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਸ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸਫੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ?” ਸੰਤਾ ਅਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਕਿਆਫੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਬਸਤੀ ਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਫਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਥੇ ਸ਼ਿਕਨ ਪੈ ਜਾਂਦੇ । ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਇਵੇਂ ਡਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵ ਯਾ ਪਰੀ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪੈਣ ਲਗਾ ਹੋਵੇ ।

ਸੌਦਾ-ਸਲਫ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਕੋਈ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਮਜਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗਾਹਕ

ਦੇ ਖਲੋਤਿਆਂ, ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਖਲੋ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਨੁਕਰੇ ਪਏ ਹੋਏ ਇਕ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਗਾਹਕ ਸੌਦਾ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਾ ਉਠ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਵਲ ਵਧਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਫਿਰ ਵੀ ਪਿਛੇ ਰਹੁ—ਪਿਛੇ ਰਹੁ ਕਹਿੰਦਾ ਟਰੈਫਿਕ—ਪੁਲਸੀਏ ਵਾਂਝੂ ਹਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸੋਦੇ ਦੀ ਪੁੜੀ ਵਲ੍ਲੇਟ ਕੇ ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਵਲ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦਾ। ਕਈ ਵੇਰ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਅੱਖ ਦੀ ਗੁਲਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪੁੜੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਲਗਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਪੁੱਜਿਆ ਅਗੇ ਹੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਗਾਹਕ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਜਲਦੀ ਸੀ, ਨੁਕਰੇ ਪਏ ਹੋਏ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਰਤਾ ਦੂਰ ਹੀ ਖਲੋ ਕੇ, ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ, “ਸ਼ਾਹ ਜੀ! ਟਕੇ ਦਾ ਗੁੜ.....।”

“.....ਦਿਸਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤੈਨੂੰ, ਅਕਲ ਦਾ ਤਾਂ ਅਨ੍ਹਾਂ ਐਂ ਪਰ ਅਖੋਂ ਵੀ ਅਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਐਂ। ਜ਼ਰਾ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾ, ਕਿਤਨੇ ਗਾਹਕ ਖਲੋਤੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਐਂ...” ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਰਜ ਮਾਰੀ।

ਸੰਤੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਹਲਕਾ ਕੁੱਤਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਹਨੀਂ ਪੈਰੀਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ।

“ਸਹੁਰੇ ਕਮੀਣ, ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਲੇ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਜਾਤ ਦੀ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲੀ ਤੇ ਸ਼ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਖਲੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ...।”

ਸ਼ਾਹ ਉਚੀ ਉਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਸੰਤੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ
ਛੇਤੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਪਿੰਡ ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਸਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕਮੀਣ ਆਖਦੇ ਨੇ । ਕੀ ਕਮੀਣ ਮਾੜੇ
ਗੁੰਦੇ ਨੇ ਕੀ ਮਾੜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ? ਇਹੀ ਨਾਂ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ
ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਨੇ ਉਹ ।” ਸੰਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ
ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਅਜੇ ਵੀ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਬਾਪੂ ਦਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚਾਚਾ
ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ
ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੜ ਸਕਦਾ । ਜੇ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਵੀ
ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਗਲੇ ਵਿਚ ਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ
ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ
ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਬੇ ਦਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕੇਰਾ ਗੰਗੇ ਮਿਸ਼ਰਾਣੀ ਦੇ ਉਤੇ
ਸਾਡੀ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਪੱਤੀ ਦੇ, ਰੱਲੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮੁੱਤੇ
ਗੰਢੂ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਹਾਲ ਪਾਰਿਆਂ
ਕੌਤੀ ਕਿ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੰਜ
ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਰੱਲਾ ਮਿਸ਼ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਰਦੁਆਰ ਦਾ
ਆਉਣ ਜਾਉਣ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ
ਇਨਾਨ ਕਰਕੇ ਭਿੱਟ ਉਤਾਰ ਆਵੇ ।

“ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਕਮੀਣ ਇਤਨਾਂ ਭੈੜਾ ਏ ? ਪਰ ਨਹੀਂ,
ਜੇ ਇਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ?
ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮਾੜੀ ਸੈ ਬਣਾਈ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਤਾਂ
ਕੇਵਲ ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਵਡਾਂ ਨੇ । ਅਪਣੇ ਭੈੜ ਪਣਿਆਂ ਦਾ
ਦੂਜੇ ਤੇ ਪਿਆ ਅਪਣਾ ਹੀ ਅੱਕਸ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭੈੜੇ

ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਨੇ।” ਸੰਤੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਤੋਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਖਿਆਲ ਦੌੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ.....ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਛੇ ਛੱਡਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੂਰ ਤਕ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮ-ਸਲੰਮੋਂ ਜਿਹੇ ਚਿਟ-ਕਪੜੀਏ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਫੁਰਤੀ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਉਡ ਕੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸੰਤਿਆ ! ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ.....। ਤੂ ਇਥੇ ?

ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਥੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਗਿਆਨ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਚਿਟ-ਕਪੜੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤੇ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ-ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਾਲਾ, ਗਲੇ ਵਿਚ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸ਼ੀਬ, ਗੋਰਾ ਗੋਰਾ ਹੰਗ ਤੇ ਬਿਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੰਤੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗੀਆਂ। ਉਹ ਅਪਣਾ ਹੱਥ ਸੰਤੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਇਹ ਵੀ ਭਗਾਵਾਨ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਏ।” ਉਹ ਸੰਤ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਦਾ ਦਸਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਫਿਲ

ਇਸ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸੀ ।” ਮਸੀਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁਲਿਆ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ
ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ।” ਚਿਟ-
ਕਪੜੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹ ਚਿਟ-ਕਪੜੀਆ ਪਾਦਰੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਮਤੀ ਵਿਚ
ਫਿਰ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਯਸੂਹ ਮਸੀਹ ਦਾ ਪਿਆਰ-ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾ
ਕਿਹਾ ਸੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ.....ਪਰ.....
ਉਹ ਇਸ ਪਿਆਰ-ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਨ ਸੁਣ ਸਕੇ ।

ਪਾਣੀ

“ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ! ਇਕ ਚਮਚੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੀ ਹਰਜ਼ ਏ ? ਬਚਾ ਪਾਣੀ ਖੁਲੋਂ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਏ। ਵੇਖੋ ਨਾਂ ! ਕਿਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਟੋਰੀ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਏ।”

“ਠਾਕਰ ਜੀ ! ਇਕ ਵੇਰ ਜੂ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਏ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਝੂਲ੍ਹਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਬਚੇ ਨੂੰ। ਵੇਖਦੇ ਨਹੀਂ ਬਚੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

“ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ! ਇੰਜ ਨ ਆਖੋ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਆਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਏ। ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਰੋਣਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਵੀ ਇਹੀ ਏ, ਡਾਕਟਰ !! ਕਿਤੇ ਇਹ ਚਾਨਣਾਂ ਅਲੋਪ ਨ ਹੋ ਜਾਵੇ !!” ਉਸ ਨੇ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਘਬਰਾਉ ਨਾ, ਠਾਕਰ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ
ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਆਂ, ਕਿਹੜੀ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਰਖੀ ਹੈ? ਅੱਜ
ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਘੋਲ
ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਟੀਕੇ ਲਗ ਵਹੇ ਹਨ, ਦੁਆਈਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ
ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ.....ਪਰ.....।”

“.....ਪਰ ਕੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ?”

“ਇਹੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਜ ਵਧੀ ਦੇ ਨੇ।”

“ਸੱਚ ਹੈ, ਇਲਾਜ ਸਾਰੇ ਵਧੀ ਦੇ ਹਨ। ਵਧਾਨ
ਘਟਾਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਤਾਂ ਓਹੀ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਕਲਮ ਤੇਰੇ ਹੱਥ
ਵਿਚ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਮਾਲਿਕ ਹੈਂ। ਅੱਜ ਉਲੀਕ ਦੇ ਮੇਰੇ ਹੱਕ
ਵਿਚ। ਜੇ ਏਕੇ ਦਾ ਸਾਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹੜੀ
ਵੱਡੀ ਗਲ ਏ। ਇਥੇ ਵੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਕ ਈ ਲਾਉਣਾ
ਏ।”.....ਪ੍ਰ.....ਕੁ ! ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਜੋਦੜੀ ਕਰ
ਦਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਿਹੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਲਗਾ ਐਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ
ਬੁਰਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ | ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਿਹਾ ਸਗੋਂ ਸੋਚਿਆ ਤਕ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਦੁਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਤੋਂ
ਵੀ ਵਧ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ
ਪਰਾਂਥਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁੱਟ ਛੁੱਟ
ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਚੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ
ਨਾਲ ਲਿਪਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।” ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ
ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਠਾਕਰ ਸੀ ਬੁਤ ਬਣੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਆਪਣੇ
ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵੱਲ ਬਿੱਟ ਬਿੱਟ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਚੇ ਨੇ

ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਟਿਕ-ਟਿਕੀ ਬਧੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚੌੜਾ
ਚੌੜਾ ਪਰ ਰਮਕਦਾ ਮੱਥਾ, ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤੇ ਚੰਚਲ ਅੱਖਾਂ,
ਮਖਣ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ ਵਰਗਾ ਗੋਰਾ ਗੋਰਾ ਤੇ ਸਡੋਲ ਸਰੀਰ,
ਪਤਲੇ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਜਿਹੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਨਿੰਮਾ
ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਅਤੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ
ਠਾਕਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਦਰਾਂ ਮਾਨੋਂ ਵਲੂੰਧਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ
ਸਨ। ਗੁਲੋਕੋਜ਼ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਚੇ ਨੂੰ ਸੂਈ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ
ਚੜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਬਚੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਹੋਈ
ਸੀ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਤੇ ਟੂਟੀ ਲਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਗੁੱਟ ਤੇ ਬੱਧੀ ਘੜੀ ਨੂੰ
ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਪੇਟ ਦੀ ਹਵਾ ਵੀ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।” ਉਸ ਨੇ
ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਰਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ
ਕਿਹਾ।

“ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਤਾਂ ਓਹੀ ਦਿਤਾ ਏ।” ਉਸੇ ਨਰਸ ਨੇ
ਮੁੜ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਪਰ.....ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਸਟਰ !.....ਕਹਿੰਦਾ
ਹੋਇਆ ਡਾਕਟਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਸਟਰ ਵੀ
ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਝਟ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਆ
ਕੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਆਕਸੀਜਨ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਉਸ ਨੇ।

ਹਾਲਤ.....ਚੰਗੀ.....ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ
ਗੁੰਜਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਹੇ ਮਾਲਕ ! ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ
ਕੰਮੀ ਏ। ਸੁਣਿਐ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦਾ
ਐ। ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਹੈ।

ਅਜੇ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗਲ ਏ ਕਿ ਬੰਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਵਲੋਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਗਏ ਸਨ ਵੈਰੀ, ਖੂਨ ਦੇ ਛਪੜ ਵਿਚ
ਬੇਸੁਰਤ ਪਿਆ ਸੀ ਉਹ। ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਾਰੇ
ਵਰਗੀ ਤੰਦ ਨਾਲ ਹੀ ਅੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ
ਸਨ ਹਸਪਤਾਲ ਨ ਲੈ ਜਾਓ, ਇਸ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਬਚਣਾ ਏ।
ਐਵੇਂ ਮੁਰਦਾ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਏ। ਕੋਪ-ਟੁੱਕ ਕੇ
ਮੁੜ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਗਏ ਲਾਸ਼। ਇਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ
ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।

“ਵਧੀ ਨੂੰ ਕੀ ਡਰ ਏ ?” ਵਿਚੋਂ ਚਾਚੇ ਮਲੂਕੇ ਨੇ
ਟੁਕੀਆ। “ਛੇਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਚਲੋ.....!”ਤੇ ਅੱਜ ਉਹ
ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ। ਇਕ ਅੱਧੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਅਪਣੇ
ਜੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਵਾਲਾ ਏ।

ਹੇ ਭਗਵਾਨ ! ਜੇ ਮੇਰੇ ਬਚੇ ਲਈ ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਘਰ
ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਏ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰ
ਵਿਚੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਉਮਰ ਲਿਖ ਦੇ।

.....ਵੇਖੀਂ, ਕਿਤੇ ਧੋਖਾ ਨ ਕਰੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ
ਆਸਰੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਹੀ ਤਕੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਗ ਨ
ਲਾਈਂ ਤੇ ਪਥਰ-ਦਿਲ ਨੇ ਅਖਵਾਈਂ। ਸਦਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਅਗੇ ਰਖੀਂ ਇਸ ਨੂੰ, ਇਹ ਦੀਪਕ ਕਿਤੇ ਗੁੱਲ ਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਓਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਤਿਯੁਗ ਵਿਚ
ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਖਤੇ-ਜਿਗਰ
ਨਹੀਂ ਸੋਂ ਖੋਹਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਠਾਂ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਛਡਾਂਗਾ। ਉਹ
ਮਾਨੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

.....ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਂਗਾ ਇਸ ਨੂੰ,

ਰੰਗਾ ਮਾਈ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਫੇਰੇ ਵੀ ਲਿਜਾਵਾਂਗੇ ਇਸ ਨੂੰ। ਬੜੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਨੇ, ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਗੱਦੀ ਏ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਧੁਮਾਂ ਪਈਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਮਤ ਦੀਆਂ। ਦੋਸ਼ ਦਾ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਉਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ।

ਠਾਕਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਫੇਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਪਰਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਵਿੱਖ ਤੇ ਵਗਦੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਪਾਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਸੇ: ੧੯੪੭ ਦਾ ਉਹ ਦਿਹਾੜਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨੇਸ਼ਟੋਨਾਬੂਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਕਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਕੋਈ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਕ ਭਰਾ ਨੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਨਹਾ ਕੇ ਅਪਣਾ ਸੀਨਾ ਠਾਰਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਤਾਂਸਥ ਦੀ ਐਨਕ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਵਸ ਲਤਾਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਰਥ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਕੁੱਝ ਮਨਚਲੇ ਹਿੰਦੂ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮਹੱਲੇ 'ਚ ਡਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਕੁੱਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਠਾਕਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਸਤਾਂ ਅਠਾਂ ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਸੂਮ ਬਚਾ ਪਕੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਲਹੂ ਵਿਚ ਨਹਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ

ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ।

ਠਾਕਰ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਖੇਡਿਆ ਨਾਟਕ ਆਪਣੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਦੇ ਤੇ ਘੁਮਦੀ ਗੀਲ ਵਾਂਝੂ ਦਿਸਨ ਲਗ ਪਿਆ ।

“ਪਾਣੀ ! ਖੁਦਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲੈਣ
ਦਿਓ ।” ਉਸ ਨੇ ਤਰਲੇ ਭਰੀਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ।

“ਪਾਣੀ ? ਹਰਾਮ ਜਾਦੇ, ਕੁੱਤੇ, ਕਮੀਣੇ । ਤੇਰਾ ਪਾਣੀ
ਨਿਖੁੱਟ ਗਿਆ ਏ ਹੁਣ ।” ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਹ
ਬੋਲਿਆ ।

“ਇੰਜ ਨ ਆਏ, ਠਾਕਰ ਜੀ ! ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਦਾ
ਸਿਰ ਸਦਕਾ । ਇਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਘੁੱਟ ਹੀ ਸਹੀ । ਮੇਰੀ
ਜਾਨ ਹੁਣ ਲਬਾਂ ਤੇ ਆਂ ਗਈ ਏ ।” ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਿਕੇ
ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਛਾ ! ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ
ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦਬਾ ਦਿਤਾ ।

ਆ...ਹ...ਪਾ...ਣੀ...ਤੇ...ਰਾ...ਪੁ...ਤ...ਰ...ਪਾਂ...

ਠਾਕਰ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਬੂਟਾਂ ਨਾਲ ਦੌ
ਚਾਰ ਠੁੱਡ ਮਾਰੇ ਪਰ ਖੇਲ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਲਛੂ ਤੇ ਨਾਨਕੂ
ਨੇ ਉਸ ਭੋਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖਾਲੀ ਪਿੰਜਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ
ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੇਹੇ ਤੇ ਬੰਦੂਕ ਰਖਕੇ ਠਾਕਰ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ
ਤੁਰ ਪਏ ।

“ਅਜ ਤੀਸਰਾ ਕਾਫਰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਏ ।” ਠਾਕਰ
ਜੀ ਨੇ ਡੀ ਗ ਮਾਰਦਿਆਂ ਅਪਣੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਸਾਬੀਆਂ
ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰ

ਦਿਉਗੇ।” ਲੜ੍ਹ ਨੇ ਠਾਕਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ
ਕਿਹਾ।

“ਪਰਸੋਂ ਵੀ ਉਹ ਸੂਰ ਪਾਣੀ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਦਾ
ਮੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ਛੋਕਰਾ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਕਰਦਾ
ਗਿਆ ਏ। ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੇ ਬਦਲੇ ਨ ਲਏਤਾਂ ਠਾਕਰ ਨਸੀਬ
ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੁਖਮ ਨ ਆਖੇ ਕੋਈ.....।

“ਠਾਕਰ ਜੀ ! ਠਾਕਰ ਜੀ !!” ਨਰਸ ਨੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ
ਪਕੜ ਕੇ ਹਲੂਣਦਿਆਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ।

“ਬੜਾ ਅਵਸੋਸ ਏ।” ਠਾਕਰ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ।
ਠਾਕਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹ ਬਿੱਟ ਬਿੱਟ
ਬਚੇ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪਏ, ਬਚੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਜੇ ਤਕ ਪਾਣੀ
ਦੀ ਕਟੋਰੀ ਵਲ ਸੀ.....।

ਅਨੋਖਾ ਜਵਾਨ

ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਚੀਕ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੁਢੜੀ ਮਾਂ ਕਰਮੇ, ਰਸੋਈ ਚੋਂ ਦੌੜਦੀ, ਸਾਹੇ ਸਾਹ ਹੋਈ ਕੋਠੇ ਤੇ ਆ ਪੁਜੀ, ਜਿਥੋਂ ਰਮੇਸ਼ ਧੁਪੇ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਪਏ ਹੋਏ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਟਿਕਾਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਰਖੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਵਾਰੀ, ਮੈਂ ਘੋਲੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਤੋਂ। ਕੀ ਹੋ ਗਿਐ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ? ਰਮੇਸ਼ ! ਵੇ ਪੁੱਤਰ ਰਮੇਸ਼ !!” ਕਹਿੰਦੀ, ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਠੋੜੀ ਥਲੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਵਲ ਕੀਤਾ।

ਕਰਮੇ ਸਖਤ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਨੂੰ। ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ

ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਹੀਲਿਆਂ, ਤਰਸੇਵਿਆਂ ਅਤੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ
ਸੀ ਇਹ ਲਾਡਲਾ ਉਸ ਨੂੰ। ਘੁੱਨ੍ਹ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਦੀਵਾ
ਜਗਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਪੂਰੇ, ਇਕ ਨਾਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਜੁਮੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਇਕ
ਅੱਧੀ ਨਵੀਂ ਟੱਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਦਰਖਤ ਨਾਲ। ਲੱਖਾਂ
ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨੀਆਂ, ਦੇਵੀ ਦੀ ਸੁਖਣਾ ਸੁੱਖੀ, ਗੁੱਗਾ ਪੂਜਿਆ,
ਹੋਰ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੇ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਰੱਬ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚੰਨ ਦਿਸਿਆ ਉਸ ਨੂੰ
ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ।

ਤਾਂਹੀਓਂ ਤਾਂ ਹਦੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਸ
ਨਾਲ। ਰੱਬ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੀ ਮਾਮਤਾ ਕੇਵਲ ਕਰਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਟ
ਕੁਟ ਕੇ ਭਰ ਦਿਤੀ ਸੀ: ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਰਮੇਸ਼
ਦੀਆਂ ਮੇਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਖਰੂਆਂ ਦੇ
ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਢੁਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵੀ ਸੇਜਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਢੁਬਢੁਬਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ
ਆਪਣੀ ਬੁਢੜੀ ਮਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਰਸਾਤੀ ਨਦੀ
ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਛਲ ਪਈਆਂ।

ਸਖਤ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਕਰਮੇ ਆਪਣੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਵੇਖ ਕੇ। ਝਟ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ। “ਕੀ ਹੋ ਗਿਐ
ਮੇਰੇ ਪੁਤੜ੍ਹਾਂ !” ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਕਰਮੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਮਾਂ ! ਹਨੇਰ ਹੋ ਗਿਐ, ਲੁਟੇ ਗਏ ਹਾਂ ਅਸੀਂ.....
ਰਮੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ।

ਕਰਮੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਗਿਆ।
ਪਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ,

ਪੁਤਰ ! ਦਸ ਵੀ ਨਾ, ਕੀ ਗੱਲ ਏ ? ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਕਿਉਂ ਪਾਉਂਦਾ
ਐ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੱਤੀ ਨਾਲ ਦਸ।

ਰਮੇਸ਼ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
ਕੁਝ ਬੋਲਿਆਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ
ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾਣ ਵਿਚ
ਖੁਭ ਗਿਆ।

ਕਰਮੋ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਇਕ ਚਿਤਰ ਤੇ ਪਈ,
ਜਿਸ ਵਲ ਰਮੇਸ਼ ਅਜੇ ਤਕ ਬਿਟ ਬਿਟ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ
ਦਾ ਰੰਗ ਉਡਿਆ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤਕ ਝੜੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ
ਸਨ। ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ, ਸੋਚ-ਉਡਾਰੀ ਕਿਤੇ ਦੁਰ ਲੈ
ਗਈ। ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਅਗਿਆ ਉਹ ਦਿਨ.....।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਆਪਣੀ ਯੂਨਿਟ ਵਿਚ ਪੁਜਿਆ
ਸੀ ਤਾਂ ਹਵਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਿੰਗ
ਅਫਸਰ ਦਾ ਅਰਦਲੀ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਗਲੇ
ਚ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਫਾਟਕ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੇ ਸਿਧਾ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪਰ ਮੁੰਦਰ ਬਤੀਚੇ ਦੀ ਹੱਥੀ
ਗੋਡੀ ਕਰਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਵੇਖਿਆ। ਕਿੱਤਾ
ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਉਹ ? ਉਚਾ ਕੱਦ, ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਚੰਗਾ
ਸੌਹਣਾ ਤੇ ਭਰਵਾਂ ਜਵਾਨ, ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜਲਾਲ
ਅਤੇ ਆਭਾ ਸੀ ਉਹਦੇ।

ਫਾਟਕ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਕੇ ਮੁੜ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ
ਗੋਡੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ
ਛੇਤੀ ਹੀ ਰਾਵਧਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰੰਬਾ ਕਿਆਰੀ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ

ਬਾਗਬਾਨ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਤੱਤਣੀ ਨਾਲ
ਉਸ ਵਲੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਹਿਆਂ ਤੇ ਹਥ ਰਖਦਿਆਂ
ਪੁਛਿਆ ।

‘ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਕਾਕਾ ਤੇਰਾ ?’

‘ਸਾਹਬ ਮੇਰਾ ਨਾ ਰਮੇਸ਼ ਏ ।’

..... ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਪੁਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਅਤੇ
ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿੱਘ ਵਿਚ । ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ
ਝਾਲ ਹੀ ਨਾ ਝੱਲੀ ਜਾਵੇ । ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਰਮੇਸ਼ ਦੀਆਂ । ਬੰਗਲੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੀ
ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਹਬ ਰੋਜ਼ ਉਠਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ
ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ । ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ ਜਾ ਸਰਦੀ, ਮੀਂਹ ਹੋਵੇ
ਜਾ ਝੱਖੜ, ਕੱਕਰ ਹੋਵੇ ਜਾ ਪਾਲਾ, ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ
ਧੋ ਕੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਪਾਠ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਨੀਜਤ
ਸਮੇਂ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੂਰ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ, ਤੂੰਘੀ
ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ।

ਸਦਾ ਬੁਲ੍ਹੁ ਫਰਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਸਦੇ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ
ਖੁਮਾਰੀ ਸੀ ਕੋਈ । ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹਦੋਂ ਵਧ ਕੋਮਲ ਸੀ,
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਵੀ ਚੁਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੀੜ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ।
ਜਵਾਨ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕਰਦਾ
ਸੀ । ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਬੰਗਲੇ 'ਚ ਫਰਿਆਦੀ ਬਣ ਕੇ
ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਉਧਰ ਦਾ ਰਸਤਾ
ਸਾਫ਼ ਸੀ । ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਫਾਟਕ ਨੂੰ ਖੇਲੁ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ

ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੇ 'ਚ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਉਹ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਂ
ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਜਵਾਨ ਵੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਪੁਜ਼ਿਆਂ
ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਵਰਾਂਡੇ 'ਚ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚ
ਨਿਕਲੀ ਅਣ-ਸੁਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਬ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ।
ਭੋਜਨ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਛਡ ਇਟ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।
ਭੋਜਨ ਲਈ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿ
ਗਿਆ.....ਪਰ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ
ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸੇ ਛਿਨ ਉਸ ਦੀ ਪੀੜਾ ਢੂਰ ਕੀਤੀ।

ਇਹੋ ਜਿਹੋਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਿਤ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਅਤੇ
ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਰਮੇਸ਼ ਦੇ। ਦੇਵਤਾ ਏ ਦੇਵਤਾ...
...ਰਮੇਸ਼ ਸਦਾ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿੱਡਾ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਏ।
ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੇ ਦਾ ਦੋਸਤ।
ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਹਬ ਲਈ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ
ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ।

ਰਮੇਸ਼ ਜਦੋਂ ਦਾ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਬ
ਨੂੰ ਇਕ ਹੱਥ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੈਂਟ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹੋਏ
ਵੇਖਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਰਨ ਪੁਛਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਕੀਤੀ ਪਰ
ਮੁੜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ।.....ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਬਥੇਰਾ
ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਨਾ ਅੱਪੜ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਹਬ
ਭੋਜਨ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਪੁੱਧੇ ਖਲੋਤਾ 'ਜੈਕ' ਨੂੰ ਗੇਦ ਨਾਲ
ਖਿਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੇਦ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਠੋਕਰ ਮਾਰਦਾ ਤਾਂ ਜੈਕ
ਦੋੜ ਕੇ ਗੇਦ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਛੋਪਲੇ ਜਿਹੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਰਖ
ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸਾਹਬ ਫਿਰ ਠੋਕਰ ਲਾ ਦਿੰਦਾ।

ਅੱਜ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਪੁਛ ਹੀ ਲਿਆ ਸਾਹਬ ਕੋਲੋਂ ।

‘ਇਸ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਾਲਾ ਹੈ।’ ਸਾਹਬ ਨੇ ਹੱਤ ਵਿਚ ਫੜੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਦੁੱਧ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਮਣਕਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮਾਲਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਿਆ ਉਹ ਕੁਝ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ.....। ਜਦ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਤਾਂ ਕੱਲ-ਮੁਕੱਲਾ ਉਥੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ। ਰਮੇਸ਼ ਵੀ ਸਾਹਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਜ ਇਥੇ ਕਲ ਉਥੇ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਾ ਅਨਜਲ ਨਿਖੇੜਦਾ ਫਿਰੇ।.....ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਵੀ ਦੋ ਪੌੜੀਆਂ ਹੋਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਡਾ ਸਾਹਬ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਹਾ, ਪਰ ਤਬਦੀਲੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਉਸ ਵਿਚ...ਮਾਲਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ।

ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਹਬ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰੇ ਹੋਏ ਧਰਤੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੋਟੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੀਲੂਂਂ ਦੇ ਆਕਾਸ਼-ਚੁੰਮਦੇ ਬ੍ਰਿਡ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖਲੋਤੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਚਾਂਦੀ-ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਭੇਗਵਾਨ ਆਪਣਾ ਦਿਨ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਪੱਛਮ ਵਲ ਭੱਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ‘ਕੁਦਰਤ-

ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤ ਸੁਣੀਐ' ਇਹ ਬੋਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨ
ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਹੈਲੋ, ਜਵਾਨ !’ ਥੋੜੀ ਜਿਗੀ ਵਿੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ, ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ।

ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਲੀਨ
ਹੋਇਆ ਸਾਹਿਬ ਚੌਂਕ ਪਿਆ.....ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ
ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਜਾ ਪੁਜਿਆ।

‘ਦੇਖੋ ਜਵਾਨ !’ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ
ਇਥੇ ਬਦਲੀ ਹੋ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਬਿਸਤਰਾ ਤੇ
ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਕਸ਼ ਹੈ। ਕੀ ਸਰਦਾਰ-ਮੈਂਸ ਤਕ ਮੇਰੀ
ਮਦਦ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ ?’

‘ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਿਬ।’ ਛੇਡੀ ਨਾਲ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ
ਕੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਅੱਛਾ, ਇਹ ਬਕਸ਼ ਚੁਕ ਲੈ, ਬਿਸਤਰਾ ਮੈਂ ਆਪ
ਚੁਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।’ ਸੂਬੇਦਾਰ
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ! ਬਿਸਤਰਾ ਮੈਂ ਚੁਕਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ
ਭਾਰਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂਸ ਰਤਾ ਦੂਰ ਹੈ।’
ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜਵਾਨ ਨੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਹੈਡਲ ਵਿਚ
ਹੱਥ ਪਾਇਆ।

‘ਨਹੀਂ, ਜਵਾਨ ! ਤੂੰ ਇਹ ਬਕਸ਼ ਚਕ ਲੈ, ਤੇਰੀ ਬਹੁਤ
ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮੈਂਸ ਵਿਚ ਛੜ ਕੇ ਆ ਜਾਵੀਂ।’
ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿ ਕੇ ਜਵਾਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਿਸਤਰਾ

ਆਪ ਛੜ ਲਿਆ।

ਅਗੇ ਅਗੇ ਜਵਾਨ ਚਲ ਪਿਆ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਕਸ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਅਲੋਕਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਰਿਹਰਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਰੈਣਕ ਅਤੇ ਖੇੜਾ ਸੀ ਜਿਹਰੇ ਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ?.....ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਜਾਣੇ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਸਤਰਾ ਚੁਕੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿਸਤਰਾ ਚੋਖਾ ਭਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਜਵਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਨਜ਼ਰ ਰਸਤੇ ਵਲ ਸੀ, ਭਾਰ ਨਾਲ ਦੱਬੇ, ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ।

ਜਾ ਪਜੇ ਮੈਂਸ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਬੈਠੇ ਤਾਸ, ਸਤਰੰਜ ਅਤੇ ਕੈਰਮ ਆਦਿਕ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਸਨ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਕਸ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖ ਸਭ ਚੜ੍ਹਿਤ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਤਾਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ‘ਜਵਾਨ’ ਨੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਪਿਛੇ ਆ ਰਹੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਨਾ ਵੇਖਿਆ। ਦੱਬਿਆ ਜੁ ਪਿਆ ਸੀ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ।

‘ਸਾਹਿਬ! ਇਹ ਹੈ ਆਪ ਦਾ ਮੈਂਸ।’ ਬਕਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਖਦਿਆਂ ਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ।

‘ਬੜਾ ਦੂਰ ਸੀ ਮੈਂਸ।’ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰਾ ਕੁੰਜੇ ਸੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਜਵਾਨ।’ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿਠ ਤੇ ਥਾਪੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ

ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ।

ਇਤਨਾ ਵਡਾ ਨਾਟਕ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ।

“...ਹੈ.....ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਸਨ ?” ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੋਣੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ । ਉਸੇ ਘੜੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਉਸੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ।

‘ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ ਸਾਹਿਬ !’ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੀ ਬੇਲਟ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਦੇ ਅੰਦਰ ਗਏ, ਕੁਝ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ, ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੰਬੂਦੇ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ ।

‘ਮੈਂਥੇ ਬਹੁਤ ਭੁੱਲ.....’

‘ਭੁੱਲ ? ਭੁੱਲ ਨਾਂ ਕਹੋ ਇਸ ਨੂੰ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੰਨ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਨ ਸਮਝਿਆਂ, ਹਲਕਾ ਬਕਸ ਮੈਨੂੰ ਚੁਕਾਇਆ ਤੇ ਭਾਰਾ ਬਿਸਤਰਾ ਆਪ । ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਇਸ ਵਰਤਾਉ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਇਆ । ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਗੋਰੰਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਹੋ ਜ਼ਿਹੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਜਵਾਨ ਲਈ ਇਤਨਾ ਦਰਦ, ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਰਖਦੇ ਹਨ ।

‘ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ?’

ਰਮੇਸ਼ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਸੋਚਦਾ ਤ੍ਰੁਬਕ ਪਿਆ।
ਬੁਫੜੀ ਮਾਂ ਗਰਮ ਦੁਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਸਾਹਮਣੇ
ਖਲੋਤੀ ਸੀ। 'ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਖਲੋਤੀ ਹਾਂ, ਪੁਤਰ। ਤੇਰਾ ਤਾਂ
ਰੰਗ ਵੀ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਏ।'

'.....ਹਵਾਈ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨੇ ਸਾਥੋਂ ਸ਼ਾਡੇ, ਪਿਆਰੇ
()ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਏ, ਮਾਂ! ਚਿਤਰ ਵਲ ਵੇਖਦੇ
ਹੋਏ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

()ਜੈਨਰਲ ਰਵਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੋਰੇਵਾਲ

ਮਾ

“ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਰ ਏ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ! ਡਾਕੀਏ ਨੇ
ਲਾਲ ਜਿਹਾ ਲਫਾਫਾ ਪਕੜਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤਾਰ ? ਮੇਰੀ ਤਾਰ ?”

“ਜੀ ਹਾਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ! ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਰ ਹੈ ।”
ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਰ ਦਾ
ਲਫਾਫਾ ਡਾਕੀਏ ਤੋਂ ਪਕੜਿਆ ਅਤੇ ਖੋਲ ਕੇ ਪਕੜਿਆ ਤਾਂ
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :—

“ਮਾਂ ਮਰਨ ਸੇਜ ਤੇ, ਛੇਤੀ ਪੁੱਜੇ ।”

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਾਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗ
ਪਈ, ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪੈਰ ਚੁਥੇ ਹੀ ਧਰਤੀ
ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਗਏ ।

.....ਮਾਂ ਮਰਨ ਸੇਜ ਤੇ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਕਿਤਨੀ ਚੰਗੀ ਮਾਂ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਤਨੇ ਜਫਰ
ਜਾਲ ਜਾਲ ਕੇ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ
ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਖੇਡਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਰਿਆਂ
ਬਧੀ ਮਾਨਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਛਤ ਕੇ ਚਲੇ
ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿੱਘ ਵੀ ਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿਤੀ
ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਦੇ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣ ਦਿਤੀ।

ਅੱਧ ਖੜ ਜਿਹੀ ਉਮਰ, ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ
ਅਤੇ ਗੋਰਾ ਜਿਹਾ ਰੰਗ ਸੀ ਉਸ ਦਾ, ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦ ਹੀ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ। ਨਾਮ ਤਾਂ ਸੀ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਰ ਸਾਰੇ
ਭਾਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭਾਨ
ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਦਿਆ। ਇਹ ਕਿਉਂ?.....ਮਾਰਾ
ਪਿੰਡ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਹੀਉਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੱਧਾ
ਨਾਉਂ ‘ਭਾਨਾ’ ਕਹਿ ਪੁਕਾਰਦਾ ਸੀ।

ਭਾਨਾ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ
ਨ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਗਮੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਭ ਤੋਂ
ਪਹਿਲੇ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ
ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਧਾਈ ਉਸੇ ਵਲੋਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਤਮਦਾਰੀ ਹੋਈ
ਤਾਂ ਰੜਾ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਪਹਿਲ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਚੌਪਰੀ ਦਿਤੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਾਰੇ
ਭਾਂਡੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਾੜੇ ਸਨ। ਉਹ
ਕੱਲ-ਮੁਕੱਲਾ ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ
ਕੀ ਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕੀ, ਭਾਨੇ ਦੀ ਹੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਸਾਰੇ।

ਚੰਗੇ ਭਲੇ, ਫਿਰਦੇ ਤੁਰਦੇ, ਹਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਭਾਨੇ ਨੂੰ
ਚਿਠੀ ਆ ਗਈ ਦਰਗਾਹੋਂ, ਪੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ। ਵਿਹੜਾ ਭਰਿਆ

ਗਿਆ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ । ਸੁਫੇ ਵਿਚ ਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਤਿਲ
ਸੁਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ । ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦ ਹੀ
ਦਿਸਦੇ ਸਨ । ਇਤਨੀ ਖਲਕਤ ਮੰਜਲ ਤੇ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ
ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਚੌਂਕੀਦਾਰ ਫੱਜਾ ਵੀ ਬੋਲ ਉਠਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਮਾਲ
ਹੋ ਗਈ ਮੰਜਲ ਦੀ ਵੀ, ਅਪਣੀ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਵਡੀ
ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ ਦੇਖੀ ਏ । ਧਰਮਸਾਂਤ ਤਕ ਨੇੜਿਓ
ਤੇੜਿਓ ਸਾਰੇ ਰਾਤ ਕਛਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਜਣੇ-ਖਣੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਲਗਾ । ਕਿਤਨਾਂ
ਚੰਗਾ ਸੀ ਭਾਨਾ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸੀ.....। ਬਸ ਇਹੀ
ਚਰਚਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁਬਾਂ ਤੇ ਸੀ ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਰਜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤਰਸ ਖਾਂਦੇ
ਸਨ । ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਤੰਦ ਸੀ । ਉਹ ਭਾਨੇ ਨੂੰ
ਬਹੁਤ ਲਾਡਲਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸੀ । ਭਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦਾ
ਤਾਰਾ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਧਰਮੇ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਈ । ਸਿਰਤਾਜ਼
ਗਿਆ, ਰਾਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਗਿਆ । ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ
ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਕਰ ਅਰਜਨ ਦੀ
ਪਾਲਨਾਂ ਪੇਸਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਤ੍ਰੀਮਤ ਜਾਤ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਕਰੇ ।
ਅਰਜਨ ਦਾ ਕੁਰਤਾ ਸਦਾ ਫਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ । ਜਦੋਂ
ਖੇਡਣ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹਾਣੀ ਖੇਡਣ ਹੀ ਨ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਜਾਹ ਨਵਾਂ
ਕੁਰਤਾ ਪਾ ਕੇ ਆ । ਰੋਂਦਾ ਘਰ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਕਰਮੇ ਨਾਲ
ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਕੁਰਤਾ ਸੀਉਣ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ.....
ਖੇਡਣ ਦਿਉ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ.....ਤੇ ਅਰਜਨ ਖੇਡਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ।

ਦਿਨ ਲੰਘੇ, ਸਾਤੇ ਬੀਤੇ ਅਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਹਦ

ਸਾਲ ਵੀ ਗੁਜ਼ਰਨ ਲਗੇ। ਅਰਜਨ ਹੁਣ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆਂ ਸੀ। ਧਰਮੇ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਨੇ ਦੀਆਂ ਗਲਾ ਸੁਣਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਤਨਾਂ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਈ-ਚਲਾਈ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਚੰਗਾ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਚੰਗਾ ਲਾਂਦੇ ਸਾਂ, ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਿਤੇ ਨ ਕਿਤੇ ਤੁਰੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਐਹ ਲਿਆ, ਉਹ ਲਿਆ ਘਰ ਭਰਿਆ ਭਰ੍ਹਿਨਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ...।

ਘਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਵੇਖ ਅਰਜਨ ਡਾਢਾ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਅਰਜਨ ਦਾ ਦੂਰੋ-ਪਾਰੋਂ ਇਕ ਚਾਰਾ, ਸ਼ਾਮਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਵੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਮਾਂ ਲਈ ਕਪੜੇ ਭੇਜਸਾਂ, ਘਰ ਦਾ ਭਾਂਡਾ-ਟੀਂਡਾ ਵੀ ਬਨਾਸਾਂ, ਨਾਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਕਰਸਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਚਾ ਸ਼ਾਮਾਂ ਚਾਚੀ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਏ।”

ਪਰ ਧਰਮੇ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨੇ ਕਿ ਅਰਜਨ ਪਰਦੇਸ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਧਰਮੇ ਨੂੰ ਵਿਹੜਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਅਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਅਖੀਉਂ ਓਹਲੇ ਕਰੇ। ਅਰਜਨ ਬਾਹਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਮੁੜਨ ਵਿਚ ਰਤੀ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਧਰਮੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਓਦਰ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਕੁੱਝ ਗਵਾਚਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਭੋਂਦਲ-ਜਿਹੀ ਜਾਂਦੀ ਉਸ ਦੀ ਅਨਹੋਂਦ ਵਿਚ।

ਇਥੇ ਖੇਡਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ, ਏਧਰ ਉਧਰੋਂ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਪਰਤੇ। ਰਸਤੇ ਵੀ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਨੇ,
ਚੇਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਏ, ਪਤਣ ਤੋਂ ਧਾੜਵੀ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ
ਦਿੰਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ ਭੇਜਾ ? ਉਫ ! ਕਿਤਨਾਂ ਦੂਰ ਹੈ।
ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਹੀ
ਦੂਰ ਹੈ। ਗੋਪੀ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੂਰੇ ਛਿਆਂ ਸਾਲਾ
ਬਾਬਦ ਅਜੇ ਕਲ ਹੀ ਪਰਤਿਆਂ ਏ। ਛੇ ਸਾਲ.....

“.....ਤੇ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਏ।
ਕਿਤਨਾਂ ਨਾਜ਼ਕ ਨਾਲੇ ਪੱਤਲਾ ਜਿਹਾ। ਅੱਜ ਤਕ ਉਸ ਨੇ
ਘੜੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣਾ
ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜੀਆਂਗੀ ? ਮੇਰੇ ਨਾਲ
ਗਲਾਂ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ? ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜੀਅ-ਪਰਚਾਵਾ ਏ.....।”
ਉਹ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ।

ਚਾਚਾ ਸ਼ਾਮਾਂ ਬਹੁਤ ਪੀਰਜ ਦੇਵੇ ਧਰਮੇ ਨੂੰ ਅਤੇ
ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਕੈਲ ਹੀ ਰਖਾਂਗਾ, ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ
ਪਿਆਰਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੇਠ ਦੇ ਮੰਡੇ ਦਾ ਖਿਡਾਵਾ ਬਣੇਗਾ।
ਉਹ ਸੇਠ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਲਾ ਲੋਕ ਏ। ਉਹ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਦੇਵਤਾ ਏ। ਉਥੇ ਕੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇਰੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ। ਚੰਗਾ
ਖਾਏਗਾ, ਚੰਗਾ ਲਾਏਗਾ ਅਤੇ ਮੈਜਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਥੇ ਘਰ ਤੋਂ
ਵੀ ਵਧ। ਸੇਠ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਪਿਆਰੇ ਗਾ।
ਸੇਠ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਏ.....ਮੁੜ ਮੁੜ ਚਾਚਾ ਸ਼ਾਮਾਂ ਅਪਣੇ
ਸੇਠ ਦੇ ਗੀਤ ਹੀ ਗਾਈ ਜਾਵੇ।.....ਧਰਮੇ ਰਾੜੀ ਹੋ ਗਈ
ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮੇਂ ਨਾਲ ਭੇਜਣ ਲਈ।

ਚਾਚਾ ਬਾਬੀਂ ਤੇ ਅਰਜਨ ਦੋਵੇਂ ਨਵੇਂ ਬਾਂ ਤੇ ਪੱਜ
ਗਏ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਿਠ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ ਸਣ੍ਹੇ
ਪਵਾਰ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।.....ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਚਾਚੇ
ਸ਼ਾਮੋਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਟਲ ਤੇ ਨੋਕਰ ਕਰਾ ਦਿਤਾ; ਰਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ
ਖਲਾਨ ਲਈ। ਹਰ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੋਟੀ
ਖਲਾਉਂਦਾ। ਨਠਦਾ, ਭਜਦਾ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਸਬੰਧੀ
ਲਿਆਵਾਂ ਜੀ, ਗਰਮ ਗਰਮ ਫੁਲਕਾ, ਸਪੇਫਲ ਭਾਜੀ, ਮੱਟਰ,
ਆਲੂ, ਗੁੱਛੀਆਂ, ਪਨੀਰ, ਕੀ ਲਿਆਵਾਂ? ਹਰ ਗਾਹਕ ਪਾਸੋਂ
ਪੁੱਛਦਾ। ਕੋਈ ਬੁਲਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜੀ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲਦਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਪਿਆਰਾ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ, ਚੰਗਾ ਸੋਹਣਾ ਜਿਹਾ ਅਤੇ
ਨਾਜ਼ਕ ਅਰਜਨ।

ਗਾਹਕ ਆਉਂਦੇ, ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ।.....ਪਰ
ਇਕ ਗਾਹਕ 'ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ' ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ਅਰਜਨ
ਨਾਲ। ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਚਹੁ ਟਿਕਾਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ
ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਸ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਬੜਾ ਤਰਸ
ਆਇਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗੇ ਇਹ ਬਾਲ ਉਸ ਨੂੰ।
ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਹੁਨਾਲ ਅਤੇ ਸਿਆਲ ਇਸ
ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਧਰ ਨਪੀ
ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜਨ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ
ਫਿਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿਮਦਾ।

.....ਮਾਸਟਰ ਜਦੋਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਵੀ
ਅਰਜਨ ਵਲ ਟਿਕ ਟਿਕੀ ਬੰਨ੍ਹ ਵੇਖਦਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਦਾ ਗੋਰਾ
ਜਿਹਾ ਰੰਗ, ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਸੁਰਤ, ਮਿਠੀਆਂ-ਸ਼ਕਰ ਖੰਡ ਤੋਂ
ਵੀ ਵੱਧ ਮਿਠੀਆਂ ਗਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ

ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਲਕੇ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮੋਹ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਹਿਲ-ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਲ ਹੋਰ ਗਾਹਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਗਰਮ ਢੁਲਕਾ, ਭਾਜੀ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਵੇਰ ਮਾਸਟਰ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛਦਾ। ਚੰਗਾ ਲਗੇ ਮਾਸਟਰ ਅਰਜਨ ਨੂੰ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ?

“ਕਾਕਾ! ਤੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਗਾ ?” ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਜੀ ਹਾਂ! ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾਓ ਗੇ ?” ਅਗੋਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ।

“ਜ਼ਰੂਰ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਗਾ। ਕਾਕਾ! ਤੂੰ ਕਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦੇ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤਨਖਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ.....।” ਅਰਜਨ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਚੀਸ ਨਿਕਲੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਚੋਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸੁਣ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੁੱਝ ਉਤਰ ਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗਲ ਬਾਤ ਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਦਾਸ ਹੀ ਜ਼ਾ ਕੇ ਮੰਜ਼ੀ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਉਹ.....।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਾਇਦਾ ਫੜਿਆ ਮਾਸਟਰ ਹੋਟਲ ਤੇ ਆ ਪੁੱਜਿਆ। ਇਧਰ ਆ ਕਾਕਾ.....ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਕਾਇਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾ ਦਿਤਾ।

ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਲਾ, ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਟਜਨ ਬਹਿ

ਜਾਂਦਾ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਾ ਘੰਟਾ ਜਿਹੜਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ
ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਸਬਕ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।.....
ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਾਇਦਾ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਸੁਰੂ
ਕਰ ਦਿਤੀ ਉਸ ਨੇ। ਅਰਜਨ ਦੀ ਬੁਧੀ ਕਿਤਨੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ,
ਮਾਸਟਰ ਸਦਾ ਸੋਚਦਾ। ਕਾਸ਼ ! ਅਰਜਨ ਵਰਗਾ.....।

.....ਮਾਸਟਰ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ
ਕਪੜੇ ਬਨਵਾ ਦਿਤੇ ਉਸ ਨੂੰ.....ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਣ ਪੈ
ਗਿਆ। ਅਵਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਫਾ
ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਮਿਡਲ ਵਿਚ ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ
ਅਤੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਲੇ ਭਰ ਵਿਚ ਅਵਲ ਆਇਆ।
ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਭੇਜ
ਦਿਤਾ ਡਾਕਟਰੀ ਲਈ.....।

.....ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਉੱਘਾ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ
ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਉਸ ਵਿਚ। ਰੋਜ਼ੀ ਹੋਂਦਾ
ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਹਸਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ
ਸਫ਼ਾ ਅਤੇ ਬਰਕਤ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ
ਦੁਆਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਕਰਦਾ। ਲਗ ਗਿਆ ਉਹ ਡਾਕਟਰ
ਉਥੇ ਹੀ।

ਘਰੋਂ ਚਿਠੀ ਆਉਂਦੀ ਰਵੇਂ ਮਾਂ ਦੀ। ਤਰਸਦੀ ਸੀ
ਉਹ ਆਪਣੇ ਡਾਕਟਰ-ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ
ਬਾਹਦ ਆਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਲਿਖ ਛੱਡੇ, ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਤਰੀਕ ਦੇ
ਦੇਵੇ ਮਾਂ ਨੂੰ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਖਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਰ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਡਿਗ ਪਈ
ਹੱਥੋਂ ਪੜਦਿਆਂ ਹੀ.....।

“ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ! ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉ ।” ਕਿਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ।

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਚੌਂਕੇ ਪਏ । “ਹੁੰ ?”

“ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ! ਮਰ ਰਹੀ
ਏ, ਤਰਸ ਕਰੋ ।” ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਲੋਹੜੇ ਦਾ
ਤਰਲਾ ਸੌਂ ।

ਮਾਂ.....ਮਾਂ ਮਰਨ ਸੇਜ ਤੇ.....ਮਾਂ ਮਰ ਰਹੀ ਏ.....ਤਰਸ
ਕਰੋ.....ਮਾਂ.....ਮਾਂ.....ਅੰਦਰ ਗੂੰਜੀ ਜਾਵੇ ।

ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਮਰਨ ਸੇਜ ਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ
ਮਾਂ ਹੈ.....ਮਾਂ.....।

.....ਉਪਰੋਸ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਚੰਗਾ ਸਫਲ । ਪਰ ਰੋਗੀ
ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ । ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਆਪ ਨਬਜ਼
ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ, ਰੋਗੀ ਦੇ ਸਰਹਾਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚ ਹੀ ਕਢ ਦਿਤੀਆਂ । ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਗਈ ਸੀ ਹੁਣ
ਓਸ ਦੀ ।

“ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਬਚ ਗਈ ਏ, ਵਿਨੋਦ ! ਪਰ.....ਮੇ.....ਰੀ
....ਮਾਂ.....ਅਛਾ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ।”

ਅਟੈਚੀ ਕੇਸ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਦਮ
ਬਾਹਰ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਡਾਕੀਏ ਨੇ ਇਕ ਲਾਲ ਜਿਹਾ ਲਫਾਫਾ
ਲਿਆ ਪਕੜਾਇਆ ।

“ਮਾਂ ਕਾਲਵਾਸ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ।”

ਮਾਂ.....! ਅਟੈਚੀਕੇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ।

ਛਲਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ

“ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ ਏ ਲਭੂ ਰਾਮਾਂ !” ਭਗਤ ਰਾਮ ਨੇ ਅਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਤਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹਿਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਕੀ ਸ਼ੱਕ ਏ ਇਸ ਵਿਚ, ਕੰਮ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਨੇ ਭਗਤ ਰਾਮ ਜੀ । ਜੁਲਮ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗਊ-ਗ੍ਰੀਬ ਦਾ ਰਾਖਾ ਏ ਇਹ ।”

ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਬ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗਊ ਗ੍ਰੀਬ ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਕੋਈ ਰੱਬੀ ਬੰਦਾ ਆ ਕੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਬੋਲ ਪਿਆ ।

ਨੀਕ ਕਿਹਾ ਜੇ, ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਜੀ ! ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ

ਪੁਰਸ਼ ਨਹੋਂ। ਕਿੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸ਼ਾਲੀ ਏ ਚਿਹਰਾ ਇਸ ਦਾ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਡੀਲ-ਡੋਲ ਤਾਂ ਵੇਖੋ। ਸਰੂ-ਕੱਦ, ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ, ਕੰਧ ਵਰਗੀ ਹਿਕ ਤੇ ਬਾ-ਰੁਅਬ ਅੱਖਾਂ। ਭੁੱਜਾਂ ਵੇਖੋ ਨਾ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਪਲੰਮਦੀਆਂ ਨੇ, ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਸਦੇ ਨੇ ਸਿਆਣੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ।

“ਨਿੱਡਰ ਵੀ ਤਾਂ ਬਲਾ ਦਾ ਏ।” ਇਕ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨ-ਦਾਰ ਅਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਥੜੇ ਨੂੰ ਝਾੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲ ਉਠਿਆ।

“ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਤਾਂ ਤ੍ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਏ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ। ਅੱਜੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਰੀ ਗੱਲ ਏ ਕਿ ਚਿਟੀ-ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਉ-ਕੱਦ ਪਠਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਟੱਕ-ਡੱਮ ਸਣੇਂ ਫੜ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਇਸਨੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਸੰਘਣੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੱਡਦਾ ਸੀ, ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਚੋਖੇ ਆਦਮੀ ਫਟੜ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਮਾਰੇ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਇਕ ਚੋਟੀ ਦਾ ਇੰਨਜ਼ੀਨਿਅਰ ਵੀ ਸੀ।”

ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਚਿਟੀ ਪਹਾੜੀ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਦੀ, ਪਰ ਕਿਡੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ ਏ ਇਹ ਸੂਰਮਾਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਉਸੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਅਪਿੰਡਿਆ। ਸੌਤਰ ਸੁੱਕ ਗਏ ਪਠਾਨ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਅਤੇ ਟੱਕ-ਡੱਮ ਹੱਥ ਦੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਕੀਲੇ-ਸੱਪ ਵਾਂਝੂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਨੇ।

“ਤੁਸਾਂ ਉਹ ਗੁੱਜਰ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਸੂਹ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ.....।”

.....ਪਈ ਬੜੀ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਦੀ, ਚੰਗੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਵਾ ਟੋਰਿਆ ਸੂ ਉਸ ਨੂੰ । ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਨੇ ਗਲ ਟੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸਾ ? ਸੁਣਾਉ ਖਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ।”

ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਚਮੇਲੀ ਪਿਕਟ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅੱਕਤੀ ਇਸ ਪਾਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤੁਰਤ ਉਸਦੇ ਰੋਬਰੂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ । ਸੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਢੰਗ ਦਾ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ ।

“ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ, ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ।” ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹੂੰ ਗੁਜਰ ਮਾਈ ਬਾਪ । ਮਿਨਾਂ ਸੰਗਲੋਈ ਸੇ ਆਇਉ । ਮੈਰੋ ਨੂਰੂ ਨਾਮ ਹੈ, ਹਜੂਰ ।” ਸੰਤਰੀ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਜਰ ਬੋਲ ਪਿਆ ।

“ਮਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜਾ ਗਿਉ । ਹਜੂਰ ਕੀ ਸਿਫਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਰੈ । ਥਾਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀ ਵਾਰਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਗਾਵੈ । ਤਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੈ ਨਾ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ।” ਕਹਿੰਦੇ ਗੁਜਰ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫਟੀ-ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਮੈਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜਤੀ ਦੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਿਟਾ ਜਿਹਾ ਲਫਾਫਾ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜਾਇਆ ।

ਉਸ ਨੇ ਲਫਾਫਾ ਲੈਕੇ ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪਕੜਾਇਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸ ਨੇ ਵਿਚੋਂ

ਚਿਠੀ ਕਢ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ :
ਜਨਾਬ ਬ੍ਰਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ।

ਆਦਾਬ ਅਰਜ਼ ।

ਆਪ ਕੀ ਸਖਸੀਅਤ, ਜਿੰਦਾ-ਦਿਲੀ, ਗ੍ਰੀਬ-ਪੁੱਵਰੀ ਅੰਦਰ ਵਾਖ ਦਿਲੀ ਕੀ ਚਰਚਾ ਹਰ ਜੁਬਾਂ ਪਰ ਹੈ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਕੋ ਬਚਾਨੇ ਕਾ ਸਿਹਰਾ ਅਗਾਰ ਹੈ ਤੇ ਵਹੁ ਫਕਤ ਆਪ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ। ਹਮਾਰਾ ਯੇਹ ਅਰਮਾਂ ਕਿ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਮੈਂ ਜਾ ਮੁਕੀਮ ਹੁੰ, ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਕੋ ਹਸਰਤ ਮੈਂ ਬਦਲ ਦੀਆ ਹੈ।

ਹਮ ਆਪ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਜਵਾਂ-ਮੁਰਦੀ ਅੰਦਰ ਏਕ ਸੱਚਾ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਹੋਨੇ ਕੀ ਆਪ ਕੋ ਦਾਦ ਦੇਤੇ ਹੈਂ।

ਜੀਅ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੇਸੇ ਮੁੰਕੰਮਲ ਇਨਸਾਨ ਕੇ ਪਾਕ-ਦੀਦਾਰ ਈਦ ਕੇ ਦਿਨ ਕਰੈਂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਿਨ ਕੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਵਹੀਂ ਅਦਾਅ ਕਰੈਂ।

ਫਕਤ ।

ਆਪ ਕੇ

“.....ਉਸ ਦਿਨ ਕੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਵਹੀਂ ਅਦਾਅ ਕਰੈਂ।” ਬ੍ਰਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਚੰਗੀ ਗਲ ਏ, ਜੇ ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਣ ਤਾਂ। ਨਿਮਾਜ਼ ਕਿਹੜੀ ਸਾਥੇ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਏ। ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਕੀ ਅਸੀਂ, ਉਸ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਾਂਗੇ।”

“ਆਉਣ ! ਜੰਮ ਜੰਮ ਆਉਣ !! ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕਠੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂਗੇ । ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਣੀ ਮਿਖਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ‘ਆਪਾ ਪਰ ਕਾ’ ਮਿਟ ਜਾਵਗਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ‘ਏਕ ਨੂੰਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ’ ਹੈ । ਦੂਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗੀ । ‘ਮੜਹਬ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਤਾ ਆਪਸ ਮੇਂ ਬੈਰ ਰਖਣਾ’ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬੁਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਨਿੰਮੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਆਈ ।

ਗੁੱਜਰ ਸੁਣਦਾ ਗਿਆ ਪਰ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਅੰਦਰਲਾ ਪੰਘਰ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ।

“ਕਿਡਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਏ ਉਹ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜਰਨੀਲ ਏ ।” ਗੁੱਜਰ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ।

“ਧੰਨਤਾ ਯੋਗ ਹੈ ਉਹ ਮਾਤਾ ਵੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਰਮੇਂ, ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਬਲੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਧਰਤੀ ਵੀ ਕਿਤਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਥੇ ਇਸ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਮਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੁੱਜਰ ਨੇ ਸੁਣੀ ।

“ਲੈ ਭਾਈ ਨੂੰਰਿਆ !” ਬੁਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁੱਜਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਹਿਲਾਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਗੁੱਜਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ! ਕਿਥੋਂ ? ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਬੁਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਪਰ ਕੀਮਤੀ ਕਪੜੇ ਸਨ ।

ਗੁੱਜਰ ਨੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਫੜਿਆ

ਅਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰ ਨਾਲ। ਖਲੋਤੇ ਨੇ
ਹੀ ਮਿਠਾ ਜਿਹਾ ਸਰੂਰ ਅਤੇ ਅਲੋਕਿਕ ਨਸ਼ਾ ਮਾਨਿਆ।
ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਰਸ ਦੀਆਂ ਝਰਨਾਟਾਂ ਛਿੜ ਪਈਆਂ।
ਸਿਰ ਝੁੱਕ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਜਿਹੜਾ ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਮੌਲ-ਕੁਚੀਲੇ ਚੀਥੜੇ ਉਤਰ ਗਏ ਅਤੇ
ਅੱਡੀ ਤੋਂ ਚੋਟੀ ਤਕ ਨਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਗੁੱਜਰ।
*ਬ੍ਰਗੋਡੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਤੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿਤੀ।.....ਇਕ ਹਿਫਾਜ਼ਤੀ ਦਸਤਾ ਨਾਲ
ਭੇਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ
ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

“ਖੁਦਾ-ਹਾਫਜ਼।” ਕਹਿ ਕੇ ਗੁੱਜਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਦ
ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਿਆ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਉਸ
ਦੀਆਂ।

*ਬ੍ਰਗੋਡੀਅਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਣਡ ਦੇ ਰਾਖੇ
ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਹਿਯੋਗ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਕੱਸ ਹੀ ਭਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ 'ਸਲਾਮਾਂ ਲੇਕ' ਕਿਹਾ।

'ਵਾਲੇਕ ਸਲਾਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਛ-ਹੁੱਟ ਗਭਰੂ, ਸਿਰ ਤੇ ਕਾਲਾ ਸਾਫ਼ਾ ਲਪੇਟੇ, ਗਲ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਪੱਟੀ ਦਾ ਕੋਟ ਪਾਏ ਹੋਏ, ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਗੁੱਜਰ ਨੇ ਪਿਛੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਓਪਰਾ ਆਦਮੀ ਦਿਸਿਆ। ਚੰਗਾ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਸਰੀਰ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਝੋਲਾ ਅਤੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਲ ਵਿਚ ਫੌਜੀ-ਵਜ਼ਹ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਹਰੇ ਚੰਗਾ ਦੀ ਸਲਵਾਰ ਸੀ ਉਸਦੇ। ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪਸੋਰੀ ਚਪੱਲ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਨੇ। ਉਸਦੇ ਮੌਛੇ ਤੇ ਇਕ ਸਟੈਨ-ਗਨ ਅਤੇ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ

ਦਾ ਇਕ ਹਾਰ ਲਟਕਦਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਰੁੱਖੇ ਅਤੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਮਤ ਕੀਤੀਆਂ ਵੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਤੇ ਲੰਘ ਹੀ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜ਼ਰਦ ਸੀ। ਟੰਗਾਂ ਲੜਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪਸੀਨਾਂ ਪਸੀਨਾਂ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਸੁਕਰ ਹੈ ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਦਾ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਹੈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।” ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ। “ਕੀ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਗਰਾਂ ਏ।” ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਹਾਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਘਾਬਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਐਂ। ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਐਂ, ਤੇਰਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਐਂ। ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਨੇ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਡੀ ਤੋਂ ਚੋਟੀ ਤਕ ਸੱਕ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਮੈਂ.....? ਮੈਂ.....ਘਾਬਰਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ.....ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਮੈਂ.....ਪਾ...ਕ...ਸ...ਤਾ...ਨ 'ਚੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਹੈ।ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ...ਸਚੀ...ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ...ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ... ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਨੇ ਸਜੇ ਖੱਬੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ।”

“ਪਰ...ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਪੜ੍ਹ ਕਲਮਾਂ, ਲਾ ਇਲਾਹਇਲੱਲਾ ਮੁਹੰਮਦੁਰ ਸੂਲੱਲਾ ਤੇ ਬਸ ਇਹੀ ਸਾਡੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਏ।” ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਚੰਗੀ ਜਾਣ ਪਹਿਰਾਣ ਏ ਇਹ। ਗੁੱਜਰ ਸੋਚਣ ਲਗਾ।
ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨ ਨ ਮਾਨ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਮਹਿਮਾਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਏ।
ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕੀ ਮਤਲਬ ਏ ਇਸਦਾ।

“ਕੀ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇਂਗਾ ?” ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਾਂ
ਨੇ ਗੁੱਜਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਪਣੇ ਵਲ ਮੋੜਦਿਆਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ।
“ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਬਹੁਤ
ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਂਗਾ ।”

“ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਾਂ ਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲੀਡਰ ਨੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਸਚੀ
ਮੁੱਢੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਤੇ ।” ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ
ਨੇ ਬਨਾਵਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ
ਕਿਹਾ ।

.....ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੇ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚਲਦੇ ਗਏ ਉਹ। ਇਕ
ਖੱਡ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਪਿਛ
ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਖੱਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ
ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁੱਜਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜਮ-ਪਲ
ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਖੱਡ ਦਾ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੱਡ ਕੀ ਸੀ
ਇਕ ਤਕੜੀ ਗੁਫਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਵੀਹ ਆਦਮੀ
ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਗੁੱਜਰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਦਾ
ਵਾਕਫ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੁਵੱਖਤੇ ਹੀ ਅਪਣੇ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਲੈ
ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਤੇ ਤਰਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਮੁੜਦਾਂ। ਸਾਰਾ
ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਓਥੇ ਹੀ ਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹ
ਕਿਹੜਾ ਦਿਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਖੱਡ ਕੋਲੋਂ ਨ ਲੰਘਿਆ

ਹੋਵੇ ਪਰ ਅੱਜ ਤਕ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਖੱਡ ਹੀ
ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਉਹ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨੜਰ
ਉਥੇ ਪਏ ਹੋਏ ਮਿਲਟਰੀ-ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ
ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨ ਰਹੀ। ਉਹ ਬੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਉਥੋਂ ਖਲੋ
ਗਿਆ। “ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ।”
ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਮਾਨ ਕਿਥੋਂ
ਆਇਆ ਤੇ ਇਥੇ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਜਿਆ। ਰਾਈਫਲਾਂ, ਸਟੈਨਾਂ ਤੇ
ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਹਥਿਆਰ ਵੇਖੇ ਉਸ ਨੇ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦ
ਉਥੇ ਹੀ ਪਏ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੰਦ ਬਕਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ
ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਹੀ
ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਅਜੇ ਤਕ ਕੁਝ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।.....
ਗੁੜਾ ਦੇ ਸਭ ਆਦਮੀ ਗੁਜਰ ਵਲ ਬਿੱਟ ਬਿੱਟ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਮੁੱਕਾ ਵਟ ਕੇ,
ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ
ਜ਼ਿਦਾਬਾਦ—ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਮਾਰੇ ਭਾਈ ਹੈ” ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ।
ਇਕ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਆਦਮੀ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ
ਬੋਲ ਚਾਲ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਗੁਜਰ ਦੇ
ਕੌਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਤੇਰਾ, ਬ੍ਰਾਦਰ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਆਖਦੇ ਨੇ।” ਉਸ ਨੇ ਹਥ
ਮਲਾਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ? ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰਾ ਪਿਆਰਾ ਨਾਂ
ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਦੀਨ। ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਵਢਾਦਾਰ ਪੇਰੋਕਾਰ

ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ, ਇਹੀ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਨਾ ਇਸਦਾ?...
ਅਤੇ ਦੀਨ—ਸ਼ਮ੍ਭੁਰਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾਂ। ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਲਈ ਅਤੇ
ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਲਈ। ਰਸੂਲ ਜਾਮਨ ਏ, ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨਾ—ਸਾਨੂੰ
ਤੇਰੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ।”

“ਜਿਹੜਾ ਮਿਸ਼ਨ ਅਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ
ਪੂਰਤੀ ਕੇਵਲ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੇ
ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਾਨ-ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ
ਮਜਾਹਿਦ ਹਾਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪੁੱਜ
ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਸ੍ਰੁਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਅਸੀਂ ਨਵਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਨਾਣਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ
ਕਾਇਆਂ ਹੀ ਪਲਟ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ
ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਇਗੀ ਸਾਰੀ ਇਥੋਂ ਦੀ। ਇਸ
ਸਾਰੀ-ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਹੈਦਰੀ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਨਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਾਰਾ ਖੋਟ
ਕਢ ਦੇਣਾ ਹੈ।” ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸ੍ਰੁਦਾਰ ਦਸੀ ਗਿਆ।
“ਇਕ ਕਾਫ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਮੀ, ਜਾਇਦਾਦ, ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਸਭ
ਸਾਡੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਹੁਣ
ਅਸੀਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ,
ਗੁੱਜਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“.....ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਏ।
ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਬਹੁ-ਠਿਕਾਨਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਦਸਣਾ ਹੈ,

ਅਸੀਂ ਓਪਰੇ ਜੁ ਹੋਏ। ਰਾਸ਼ਨ, ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਗੋਲੇ-ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਮਿਲਟਰੀ ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਨੂੰ ਨਾਨੀ ਚੇਤੇ ਨ ਕਰਾਈ ਤਾਂ ਮੁਜਾਹਿਦ ਨ ਆਖੇ ਕੋਈ। ਪੁਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ, ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।” ਸ੍ਰਦਾਰ ਮਾਨੋਂ ਗੁੱਜਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪ੍ਰੇਗ੍ਰਾਮ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਅਸੀਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਈਆਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜ਼ੀਰਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਹ ਲਵਾਂਗੇ।” ਸ੍ਰਦਾਰ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੁਝ ਟੁਟ੍ਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਨੋਟਾਂ ਦਾ ਥੱਬਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਅਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ.....ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਕੀ ਇਹ ਮੁਜਾਹਿਦ ਨੇ? ਹਰ ਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਸਦਾਕਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਖਿਆਤ ਸੈਤਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਨੇ। ਉਹ ਸੈਤਾਨ, ਜਿਹੜਾ ਰੱਬ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੈਤਾਨ, ਜਿਹੜਾ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚੋਂ ਆਦਮ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕਛਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਓਹੀ ਸੈਤਾਨ ਹੁਣ ਮਜਾਹਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਚੋਂ

ਕਢਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸਦੇ ਨਾਪਾਕ ਇਗਦਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਾਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਮੋਮਨ ਹਾਂ, ਰਸੂਲ ਦਾ ਇਰਸ਼ਾਦ ਏ ਕਿ ਉਹ ਮੋਮਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ੀ ਭਰਦਾ ਏ ਅਤੇ ਸ਼ੇਤਾਨ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਤਾਨੀਅਤ ਸਾਡੇ ਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ।” ਰਾਹੇ ਜਾਂਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਸੋਚਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਬਖਤਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਪਾਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰਸੂਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਗੋਰਵ ਹੈ, ਤਾਹਾਂ ਉਂ ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਮੂਈ-ਮੁਕੱਦਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਟਿਕਣ ਹੀ ਕਿਉਂ ਦਿਆਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਮੁਜਾਹਿਦਾਂ ਦਾ ਨਕਲੀ ਲੇਬਲ ਲਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਨੂੰ ਭੈੜੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕਰ ਆਏ ਨੇ, ਕਢ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਵਾਂਗੇ । ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਜ਼ਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਤਾਂ ਵੇਖੋ, ਕਿਵੇਂ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ । ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ਅਤੇ ਬੁਧੂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ । ਆਪਣੀ ਕੋਮ ਨੂੰ ਠੱਗ ਰਹੇ ਨੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਦਗਾ ਕਮਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੇ । ਦਿਹੁ-ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਆ ਗਏ ਨੇ ਇਹ । ਇਤਨੀ ਹਿੰਮਤ ਇਹ ਦੀਵੀਂ ਲੁਟਣ ਲਈ ਆ ਗਏ ਨੇ ਇਹ । ਕੀ ਇਸਲਾਮ ਸਾਨੂੰ ਇਹੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਜੁਰਾਅਤ, ਕਮਾਲ ਏ । ਕੀ ਇਸਲਾਮ ਸਾਨੂੰ ਇਹੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਲਾਹਨਤ ਹੈ, ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ।

ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਦਸਦੇ ਨੇ ।.....ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਨਵਾਂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਨਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦੇਣੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਹਾਲ ਬਨਾਣਾ ਹੈ.....।...ਹੈਦਰੀ-ਈਡੇ ਦੀ ਆੜ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ? ਇਕ ਕਾਫਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ...। ਸ਼ਹਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ।

ਕੀ ਉਹ ਕਾਫਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ, ਮਾਲ, ਜਾਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਏ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਲਬ ਦੇ ਜਾਨਹਾਂ । ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਹਾਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੰਅਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਵਖ ਨੇ ਕੋਈ ? ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਇਹ ਕੀ ਜਾਨਣ ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ । ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਦਸੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ, ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਾਨ-ਜੋਖੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਭੁੱਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਭਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ । ਸ਼ਕਲ ਮੇਮਨਾਂ ਤੇ ਕਰਤੂਤ ਕਾਫਰਾਂ ਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ।

ਬਾਰਾਂ ਮੂਲੇ ਦੇ ਚੌਂਕ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਅਜ ਵੀ 'ਟੰਕੂ ਮੁਸਲਮ-ਭਾਈ ਭਾਈ' ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕੰਨੀ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਨੇ । ਇਹ ਓਹੀ ਚੌਂਕ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਚਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਕਹਾਲੀ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਕਬਾਇਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਮਕਬੂਲ ਸ਼ੀਰਵਾਨੀ ਨੂੰ

ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਲ ਕਿਲੇ ਠੋੜ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ
ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਾਫ਼ਣੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਮੀ। ਉਸ ਦੇ
ਮੁਖ ਤੇ ਇਕ ਪਟੀ 'ਗਦਾਰ' ਲਿਖ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਤੀ। ਗਦਾਰੀ
ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ—ਭਾਈਂ ਭਾਈਂ ਦਾ ਨਾਹਰਾ
ਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੇ ਮਾਂ—ਜਾਏ ਵੀਰਾਂ ਲਈ ਹਸਦਾ ਹਸਦਾ
ਜਾਮੈਂ ਬਹਾਦਰ ਪੀ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਗੀਠਤਾ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਸਮਝ । ਮਾਸਟਰ
ਅਬਦਲ ਅੜ੍ਹੀਜ਼ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਵੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਹਿੰਦੂ—ਮੁਸਲਿਮ
ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਬਾਨਦਾਰ ਮਸਾਲ ਦੇ। ਕੋਈ ਕਾਹਣ ਦਾ
ਹੀਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਖ ਵੱਖ
ਨੇ। ਨੋਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਸ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

.....ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਘਟ ਨੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਕੋਲੋਂ।
ਪਰਸੋਂ ਫਤਹਿ ਦੀਨ ਦੀ ਨੋਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਫਾਤਮਾਂ ਨੂੰ, ਪਿੰਡ
ਵਿਚੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾ ਕਿ
ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ?ਇਹੀ ਹੋਣੇ, ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ।
.....ਤੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਬੱਬੀ ਨਾਲ ਖ੍ਰੀਦਦੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ। ਅਜੇ
ਹੋਰ ਵੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੂਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।ਉਪਦ੍ਰਵ
ਮਚਾਉਣਗੇ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨਗੇ, ਪੁਲਾਂ ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ
ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ...।
ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਸਾਂ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ..... ਦਿਲ ਵਿਚ
ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਕ ਬੜੇ ਫਾਟਕ ਨੂੰ ਖੋਲੁਦਾ
ਅਦਰ ਵੜ ਗਿਆ।

“ਚਾਰ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਏ?” ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਜੀ ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਗਿਣਿਆ ਨਹੀਂ।

ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਤਕ ਸਾਰੀ ਵਿਧਿਆ ਸੁਣਾ
ਦਿਤੀ ।

ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ,
ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੀ
ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

.....ਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕਬਰ-
ਸਤਾਨ ਵਰਗੀ ਚੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਨੇ
ਅਪਣੇ ਕੀਤੇ ਵਹਿਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਟਟੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ
ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਫਾ ਦਾ ਸਾਰਾ
ਸਾਮਾਨ ਲੱਦ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਮਿਲਟਰੀ ਕੰਪ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ
ਗਿਆ ।

ਢਾਲ

“ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੱਲਾ-ਪਾਕ ਦੀ ਕਸਮ ਹੈ, ਚਾਚਾ! ਤੈਨੂੰ
ਤਤੀ ਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਨ ਦਿਆਂਗਾ।” ਉਸ ਨੇ ਤਸ਼ਠੀ
ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਏ ਅਕਬਰਾ ਪਰ...।”

“ਪਰ ਕੀ? ਚਾਚਾ! ਕਹਿ ਜੁ ਦਿਤਾ ਏ ਤੈਨੂੰ ਕਿ ਤੇਰਾ
ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਕੋਈ। ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾਨ
ਲਈ ਮੈਂ ਢਾਲ ਬਣਕੇ ਅਗੇ ਖਲੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।” ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹਥ
ਫੇਰਦਿਆਂ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅਕਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ
ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਥੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਵੀ ਤਾਂ ਖਤਰੇ
ਵਿਚ ਹੈ।” ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਖਤਰਾ ਏ, ਚਾਚਾ। ਜੇ ਤੇਰੀ ਖਾਤਰ ਮੇਰੀ

ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਲਗ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਤੁੰ ਬੇਫ਼ਕਰ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹੁ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜੇ ਭਲਕੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਰਸੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਕੌਲ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗਲ ਏ। ਇਹ ਰੋਲੇ ਕਿਹੜੇ ਨਿਤ ਰਹਿਣੇ ਨੇ।” ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਬਰ ਕਮਰੇ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਨਿਹਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿਤੇ ਧੇਖਾ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਿਥੂ ਵਿਚਾਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੇਖੇ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਿਆ ਏ। ਕੀ ਇਤਥਾਰ ਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਵਟਾ ਲਈਆਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ। ਉਮਰਾਂ ਗੁਜਰ ਗਈਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੇ ਧਰਮ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸਾਂਝਾ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ-ਗਾਮੀ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਸਾਂ। ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਕਿਆਂ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਕਿਤਨੇ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਹੀ ਤੁਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇਵਰਾਂ ਨਾਲ ਲਦੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਇਕੱਲੀਆਂ ਹੀ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਤਕ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਤਨੇ ਚੰਗੇ ਸਨ ਓਹ ਦਿਨ? ਪਰ ਹੁਣ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜ਼ਮਾਨਾਂ ਆ ਗਿਆ ਏ। ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਏ।

ਆਖਦੇ ਨੇ ਪਈ ਕਬਾਇਲੀ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਬੜੇ ਨਿਰਦਈ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਦਸਦੇ ਨੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੂਤ ਤਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਫਿਤਨੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਇਹੋ ਨੇ। ਅਕਬਰ ਤਾਂ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਕ ਵੀ ਨਕੇਲ ਪਾਈ ਹੋਈ ਏ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ

ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਮਨ ਮਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਕੇ.....।

ਡੁਮਾਨੇ ਆ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ, ਕਲ ਹੀ
ਨੂਰਾਂ ਦਸਦੀ ਸ੍ਰੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੀ
ਹੋਵੇਗੀ। ਇਕੋ ਇਕ ਮੇਰਾ ਮਾਂ-ਜਾਇਆ ਵੀਰ ਏ ਤੇ ਇਕੋ ਮਾਂ
ਦਾ ਸ਼ੀਰ ਪੀ ਕੇ ਪਲੇ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ
ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਾਂ ਪਰ ਜਵਾਲਾ ਵਿਚਾਰਾ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ
ਸ੍ਰੀ। ਨਿਕਲਦਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ, ਜਰਵਾਣੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਕੇ ਸਮੂਲਾ
ਹੀ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਰਸਤੇ ਥਾਂ ਰੋਕ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਸੁਣਿਆ
ਏ ਦੁੱਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ
ਰੂਪਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਨੀਆਂ ਟੂਮਾਂ ਜਵਾਲਾ ਲਪੇਟੀ ਫਿਰਦਾ
ਸ੍ਰੀ। ਬਹੁਤੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਕਿਤੇ ਵਗਾਹ
ਮਾਰ, ਪਰ ਕੋਣ ਸੁਣੇ ਮੇਰੀ। ਦੁੱਲਾ ਘਰ ਤਾਂ ਲੈ ਗਿਆ ਏ ਪਰ
ਰੱਬ ਖੈਰ ਹੀ ਕਰੇ।

ਅਕਬਰ ਵੀ ਤਸੱਲੀਆਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦਿੰਦਾ ਏ ਪਰ ਕੀ
ਪਤਾ.....। ਇਸ ਦਾ ਪਿਉ ਸੁਲਤਾਨਾਂ, ਰਬ ਸੂਰਗ 'ਚ ਵਾਸਾ
ਕਰੇ ਉਸ ਦਾ, ਮੇਰਾ ਪਗ-ਵੱਟ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਬੜਾ ਹੀ ਭਲਾ
ਲੋਕ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ
ਡਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ-ਸੇਜ ਤੇ
ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੁਤ੍ਰ! ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ
ਨਾਲ ਨ ਵਿਗਾੜੀਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੱਗ ਵੱਟ ਯਾਰ ਈ। ਮੇਰੀ
ਪਗੜੀ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨ ਲਾਈਂ.....ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਗਿਆ ਸੀ
ਉਹ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਖੜਕ ਨੇ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੋਚ-
ਲੜੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਝਟ ਕੁ ਮਗਰੇ

ਅਕਬਰ ਸਖਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਕੰਤਾ, ਪਸੀਨਾਂ ਪਸੀਨਾਂ
ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ
ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਸੀਨਾਂ ਪੂੰਝਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ
ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਹੀਂਹ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ
ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਧਾਹ ਨਿਕਲ
ਗਈ। ਨਿਹਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਸਖਤ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ
ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਏ।

ਜਵਾਲਾ ਤਾਂ ਸੁਖੀਂ-ਸਾਦੀਂ ਹੈ? ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਉਹ
ਕੇਵਲ ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛ ਸਕਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਡੂਆਂ ਦੀ
ਪਤੀਰੀ ਚਲ ਪਈ।

ਅਕਬਰ ਦਾ ਰੰਗ ਵਟਿਆ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ
ਪਿਆ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਨ ਬੋਲ
ਸਕਿਆ। ਆਵਾਜ਼ ਗਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਕ ਗਈ। ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ
ਨਾਲ ਮੂੰਹੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਨਿਕਲਿਆ, “ਚਾਚਾ! ਅਨਹੋਣੀ ਹੋ
ਗਈ ਏ।”

ਢੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ
ਬੋਲਿਆਂ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਸੰਗਲੇਈ ਵਲੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਕਬਰ ਨੇ
ਚੁੱਪ ਤੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ
ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਉਥੋਂ ਦਾ। ਦੇਵਲ
ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਬਾਬ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਰੀਮਪੁਰਾ, ਜੀਵਕਾ, ਸਿਰਾਲ
ਅਤੇ ਡੁਮਾਨਾ ਵੀ ਫੁੱਕ ਸੁਟੇ ਨੇ ਪਾਜੀਆਂ ਨੇ। ਅਕਬਰ ਆਹਵਾਂ
ਭਰਦਿਆਂ ਦਸੀ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਜੁੰਮੇਂ ਦਾ ਮੁਬਾਰਕ ਦਿਨ ਸੀ ਪਰ ਬੜਾ ਹੀ

ਮਨਹੂਸ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਏ। ਅੱਜ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ
ਸੁਰਜ ਵੀ ਘੜੀ ਕੁ ਲਈ ਛੁਪ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਵੀ
ਕੁਬਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਕਿਤਨਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ,
ਗਾਲ-ਕਮਰਾ ਤੇ ਦਾਲਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੈਲਰੀਆਂ ਵਿਚ
ਵੀ ਤਿਲ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਤਨੀ
ਖਲਕਤ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ਸੀ ਅੱਜ। ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਤਾਂ ਜ੍ਰੰਮੇਂ ਦੀ
ਨਿਮਾਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਇਕੱਠ ਤਾਂ ਈਦ ਦੇ ਇਕੱਠ
ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਪਣੀ ਗਲ ਬਾਤ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ
ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਦਸਿਆ।

ਨਿਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਾੜੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ, ਮੌਲਵੀ
ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਇਕ ਹਾਫਿਜ਼
ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਕੀਤੇ। ਕਿਤਨਾ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ?

“ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਵਿਉ। ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ ਅਤੇ
ਖੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਢ ਕੇ ਮਾਰੋ।.....ਬਸ ਇਸੇ
ਵਿਚ ਅਲਾ-ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।” ਕਾੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੂਹ ਵੀ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਗਾੜੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲੇਗਾ.....।” ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ
ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ।

“.....ਕੋਈ ਹੈ ਗਾੜੀ? ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹਾਫਿਜ਼ ਨੇ,
ਬੜੇ ਜੇਸ਼ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਵਿਚ ਉਲਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।” ਉਸ
ਕੇ ਲੀਏ ਜਨਤ ਕਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਹੂਰੈਂ ਐਰ ਪਰੀਆਂ
ਹਾਥੋਂ ਮੈਂ ਹਾਰ ਲੀਏ ਉਸ ਕੀ ਸੁਨਤ ਜ਼ਿਰ ਹੈ.....।”

ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਲਾਲ ਸੁਰਖ
ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ

ਜਨਤ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ
ਸਗੋਂ ਹੂਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ
ਵੇਖ ਕੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ
ਹੋ ਗਈ।

ਯੱਕਦਮ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਮਰੀਐਲ
ਜਿਹਾ, ਮਾਤਾ-ਦਾਗਿਆ, ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਅਤੇ ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ
ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਉਠ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ।

“ਮੈਂ ਗਾੜੀ ਬਣਨ ਦਾ ਫਖਰ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂਗਾ।”
ਬੜੇ ਗੌਰਵ ਨਾਲ ਪੌਣ ਉਚੀ ਕਰ ਕੇ ਗਲੇ-ਪਾੜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼
ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।.....ਇਕ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਪੰਜੇ
ਵਿਚ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਹੀ ਲਿਆ ਕੇ, ਇਸ
ਬਾਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਜਦਾ ਕਰਾਵਾਂਗਾ.....।

ਦੁੱਲਾ ਗਾੜੀ ਜਿੰਦਾ-ਬਾਦ ਤੇ ਅਲਾ-ਹੁ ਅਕਬਰ ਦੇ
ਅਕਾਸ਼-ਗੁੰਜਾਉ ਅਨਗਿਣਤ ਨਾਹਰੇ ਲਗੇ।

ਬੋੜੀ ਦੋਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਛੇ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਉਚਾ, ਖਦਰ
ਦੇ ਮੈਲੇ ਕੁਰਤੇ ਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਧੋਤੀ ਵਿਚ, ਅਖੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ
ਪਾਈ, ਇਕ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਦੁਲੇ ਦੇ ਪਿਛੇ
ਪਿਛੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜਾ
ਹੋਇਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀ ਦੇ ਢਾਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੇਠਾਂ
ਉਤਰ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਜਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਪਈ
ਅਤੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜਿਹਾ ਜਲੂਸ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਮੰਦਰ
ਤਕ ਜਾ ਪੁਜਿਆ।

.....ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ
ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਕਾੜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਹਥੀਂ ਉਸ ਦਾ ਜਨੇਊ ਲਾਹ

ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਥੇ ਦੇ ਤਿਲਕ ਨੂੰ
ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਚੀ ਕਟ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ
ਸੁੱਟ ਦਿਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ
ਇਤਨੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਖਿਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ
ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੰਨ ਖੂਨ ਨਾਲ
ਲੱਖ-ਪੱਥ ਹੋ ਗਏ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁੜਟ ਮੁਸ਼ਟਿਆਂ ਨੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਇਕ ਨੇ
ਤ੍ਰਿਖੀ ਜਿਹੀ ਛੁਰੀ ਜਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰੱਗ ਤੇ ਰਖੀ ਤਾਂ ਉਸ
ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਹਾਇ ਰਾਮ ਕਹਿੰਦਾ ਉਹ
ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਣ ਲਗਾ ਪਰ ਨਿਰਦਈ ਕਿਥੇ ਸੁਣਦੇ।
ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦਸੀ ਗਿਆ।

ਰਹਿਮ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰਸੂਲ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਏ।
ਉਸ ਨੇ ਡਿਆ ਡਿਆ ਕੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਹ ਕੁਕਿਆ
ਮੈਨੂੰ ਨ ਮਾਰੋ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦੰਨ ਦੀ
ਦੁਹਾਈ ਏ, ਜੋ ਕਹੋ ਗਏ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਖੁਦਾ ਦਾ ਖੋਫ ਖਾਓ।
ਪਰ ਕੌਣ ਮੰਨੇ।

ਮਜ਼ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਖੂਨ
ਦਾ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਲਾ ਕੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ
ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਕਰ ਦਿਤੀ.....।” ਰਸਦਿਆਂ ਅਕਬਰ
ਦੀ ਪਿੱਘੀ ਬੱਝ ਗਈ ਤੇ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ
ਝੜੀਆਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ।

ਬੜਾ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ ਏ, ਅਕਬਰਾ ! ਦੁੱਲਾ ਮਿਤ੍ਰ-
ਧਰੋਹੀ ਕਰ ਗਿਆ ਏ। ਪੋਟਲੀ ਨੇ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਏ ਦੁੱਲੇ
ਨੂੰ। ਵੇਖੀਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ.....ਹੈਂ ?ਇਹ ਰੋਲਾ.....ਛੋਲਾਂ ਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਨਾਹਰੇ ਲਗ ਰਹੇ ਨੇ। ਆਵਾਜ਼ ਇਧਰ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਏ।” ਨਿਹਾਲੇ ਨੇ ਸਖਤ ਘਬਰਾਂਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਚਾਚਾ ! ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨ ਕਰ।” ਕਹਿੰਦਾ ਅਕਬਰ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾਹੇ ਸਾਹ ਹੋਇਆ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, “ਚਾਚਾ ! ਦੁੱਲੇ ਨੇ ਤੇਰੀ ਵੀ ਸੂਹ ਦੇ ਚਤੀ ਏ।.....ਤੇ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਹਜੂਮ ਛੱਵੀਆਂ, ਬਰਛੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਰਫਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਧਰ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?” ਰੋਣੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਨਿਹਾਲੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਮੌਤ ਅਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਨ ਲਗ ਪਈ। ਧਰਤੀ ਪੈਰਾਂ ਥਲੋਂ ਖਿਸਕਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਰੰਗ ਬੱਗਾ ਪੈ ਗਿਆ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਕੱਤਰਾ ਵੀ ਲਹੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨ ਰਿਹਾ। ਸਖਤ ਦੁੱਖੀ ਹੋਇਆ ਉਹ ਤੇ ਸਰਹਾਣੇ ਥਲੋਂ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਥੈਲੀ ਕਢ ਕੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਾਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਅਕਬਰਾ ! ਸੁਲਤਾਨੇ ਦੀ ਮਰਨ-ਸੇਜ ਤੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਨ ਭੁਲੀਂ ਤੋੜ ਤੇ ਨਿਭਾਈਂ ਤੂੰ.....।”

ਅਕਬਰ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥਾਂ ਹੀ ਥੈਲੀ ਮੌਜ਼ਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਚਾਚਾ ! ਘਬਰਾ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਅੰਦੀਂ ? ਇਥੇ ਦੁੱਲਾ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਤੈਨੂੰ ਮਖਣ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਢ ਦਿਆਂਗਾ।”

.....ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅਲਮਾਰੀ ’ਚੋਂ ਕਪੜੇ ਕਢ

ਕੇ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਚਾਚਾ ! ਜਲਦੀ ਪਾ ਲੈ ।”

“ਮੈਂ ?” ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹਾਂ, ਚਾਚਾ ਤੂੰ ! ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ । ਢਿਲ ਨ ਕਰ । ਹਜ਼ੂਮ ਬਹੁਤ ਨੰਕੇ ਪੁੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਲਦੀ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਬੁਰਕਾ ਉੱਤੇ ਰਖ ਕੇ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਤੂੰ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾ । ਉਥੇ ਨੂਰਾਂ ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ । ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਵੀਂ, ਤੇ ਰਾਤ ਉਥੇ ਰਵੀਂ । ਸੁਵੇਰੇ ਦੋ ਢਾਈ ਵਜੇ ਹੀ ਉਥੋਂ ਤੈਨੂੰ ਕਛਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾ-ਤਾਅਲਾ ਕੱਲ ਤੂੰ ਅਪਣੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ.....।

.....ਨਿਹਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਪੱਜਿਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹਜ਼ੂਮ ਅਕਬਰ ਦੀ ਡਿਊਡੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਚੇਧਰੀ ਦੀਨਾ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਡਿਊਡੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੋਕ ਕੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ । ਅਕਬਰ ਨੇ ਅਧ-ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸਿਰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਤਾਂ ਦੀਨੇ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬਰਛੀ ਘੁਮਾਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਓਇ ਅਕਬਰਾ ! ਕਿਥੇ ਈ ਉਹ ਕੁੱਤਾ ਕਾਫਰ । ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਬਾਹਰ ਕਢ ।”

“ਕਿਹੜਾ ਕਾਫਰ ?” ਅਕਬਰ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ-ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਓਹ ਨਿਹਾਲਾ, ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ, ਬੜਾ ਓਪਰਾ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਦਾ ਐਂ, ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।” ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਮਨਚਲਾ ਜਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ਪਿਆ ।

“ਨਿਹਾਲਾ ਤਾਂ ਇਥੇ ਨਹੀਂ।” ਅਕਬਰ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿਵਾਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“.....ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੈਂ।” ਦੁੱਲੇ ਨੇ ਤਾਹਨੇ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ਇਸ ਨੋ।” ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਅਪਣੀ ਬੈਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਐਂ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਲੈ ਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਤੇਰਾ ਵੇਂ ਫਸਤਾ ਮੁਕਾਂਦੇ ਹਾਂ।” ਦੀਨੇ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬਰਛੀ ਅਕਬਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਰਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਦੀਨਿਆਂ! ਮੈਂ ਰਸੂਲ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿਹਾਲਾ ਇਥੇ ਨਹੀਂ।” ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਵੇਖਿਆ ਜੇ! ਮਜ਼ਹਬ ਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਏ ਤੇ ਚੁਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਂਦਾ ਏ ਕਾਫਰ, ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨ ਕਰੋ ਇਸ ਤੇ। ਕਾਫਰਾਂ ਦਾ ਜੂਠਾ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੱਤ ਵੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ।” ਦੁੱਲੇ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਦੁਲਿਆ! ਮੱਤ ਤੇਰੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਏ ਤੇ ਕਾਫਰ ਤੂੰ ਐਂ, ਜਿਹੜਾ ਕਸਮ ਤੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਐਂ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਨ ਲਾ ਤੇ ਅਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਝਾਤ ਮਾਰ.....।” ਅਕਬਰ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਵਿੰਗ-ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਦੁੱਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਉਤਰ ਆਇਆ।

ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੰਦੀਆਂ ਕਰੀਚਨ ਲਗਾ
ਉਹ। “ਨਾਲੇ ਚੌਰ ਤੇ ਨਾਲੇ ਚਤੁਰ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਧ ਬਣਾ
ਰਿਹਾ ਏ। ਪਕੜ ਲੋ ਇਸੇ ਨੂੰ—ਪਾਜੀ, ਕਮੀਨਾਂ ਤੇ ਕੱਮੀ
ਗਦਾਰ ਏ ਇਹ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿਤੀ
ਏ ਇਸ ਨੇ।” ਦੁੱਲੇ ਨੇ ਮਥੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਉੜੀਆਂ ਨੂੰ
ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗੇ ਅਕਬਰ ਤੇ।
ਦੀਨੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲੇ ਦੀ ਢਾਲ
ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

.....ਤੇ ਇਕ ਦਿਲ-ਚੀਰਵੀਂ ਚੀਕ, ਢੋਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
ਤੇ ਅਲਾਹੁ ਅਕਬਰ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ।

ਦੇ ਝਾਂਵਲੇ

“ਅੱਜ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਿਕਲ ਚਲੀਏ ਤਾਂ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਥੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਆਂ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੁੱਖ ਇਧਰ ਹੋ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਾਨ ਦੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ। ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਜ਼ਾਲਮ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਕਿਹੜੀ ਕਾਹਲ ਏ, ਇਧਰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਕਿਸ ਨੇ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਾਂ।” ਪੁੰਨ੍ਹ ਨੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ।

“ਹੈ ਤਾਂ ਸਚ, ਪਰ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਵੈਰੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਏ। ਇਧਰੋਂ ਗਈ ਹਵਾ ਵੀ ਸਾਡੀ ਸੂਹ ਦੇ ਸਕਦੀ ਏ। ਦਿਨ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਵੀ ਪਰਾਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

“ਇਸ ਖੱਡ ਵਲ ਤਾਂ ਦਿਹੁ-ਦੀਵੀਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਇਥੇ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਏ। ਇਕ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਹੋਰ ਵੇਖ ਲੋ।”

“ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਕੰਮ ਕਲ ਤੇ ਨ ਛੱਡੋ।.....ਹੁਣ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਦੌੜ ਭਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਅਤੇ ਮੁੱਠੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਬਲਦੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਨੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਲ ਕਿਹੜੇ ਫਾਜੇ ਦੀ ਪਰਜ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਛਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਹਥੋਂ ਗਵਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਪਛਤਾਨਾਂ ਨ ਪਵੇ। ਅੱਜ ਹੀ ਨਿਕਲ ਚਲੀਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੜ੍ਹ ਅਪਣਾ ਸੁਝਾਉ ਦਿਤਾ.....ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਰਬ-ਰਾਖਾ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਸੀ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਚੁਪ-ਚਾਂ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੱਥ ਪਸਾਰਿਆਂ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਦੀਹਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਠੇ ਬਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਰਾਤ ਲਗ ਪਗ ਇਕ-ਤਿਹਾਈ ਬੰਤ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਇਕ ਖੱਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਛਹਿ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਤੀਸਰਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਇਸ ਖੱਡ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਸੇਰ, ਚੀਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਚੰਗੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਖੱਡ ਦੇ ਲਾਗਿਓਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਕ੍ਰੈਖਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਪਣਾ ਅਹਾਰ ਨ ਬਣਾ ਲਵੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਖ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰਾ ਇਥੋਂ ਮੀਲ ਕੁ ਵਾਟ ਤੇ ਹੋ

ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਅਧਿਕ ਵਸੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਫੌਜੀ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੈਲ ਪਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗਵਾਂਢੀ ਪਿੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਪਤਾਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ। ਦਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸਦੇ ਕਰਨੇਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਤਕਮਾਂ ਉਸਦੀ ਡਾਤੀ ਤੇ ਜੜ ਕੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਤਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਮ ਬਹੁਟ ਬਹਾਡਰ, ਹਮ ਬਹੁਟ ਖੁਸ਼.....।”

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਲਾਹੂ-ਅਕਬਰ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਰਾਮਪੁਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਜਵਾਬੀ ਨਾਹਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਗੇ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਅਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦੀਨੇ ਆ ਪੁੱਜੇ, ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਵਸੋਂ ਮੀ। ਇਹ ਰਾਮਪੁਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ ਤੇ ਸੀ।

ਇਥੋਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰ ਕਢ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਚੌਧਰੀ ਗੁਲਫਰਾਜ਼ ਖਾਂ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਲਿਮੀਂਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਅਪਣੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਕੁੱਲੇ ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਪਗੜੀ ਦੇ ਤੁਰਲੇ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਪਿੰਡ ਚੜ੍ਹਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਹਾਦ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨੇ ਇਕਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਜੁ ਸੁਥੇਂ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੇਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀਨੇ ਆ ਪੁੱਜੇ।

ਚੋਧਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਹੋਈਆਂ ਗੁਪਤ-ਬੈਠਕਾਂ ਨੇ
ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਾਡੀ
ਘਟਾ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਸੱਕ
ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਪੌਦਾ ਹੋ ਗਈ।

ਚੋਧਰੀ ਦੇ ਤਾਮਸਥ-ਭਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਡੀ ਗੁਲ
ਖਿਲਾਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਕੇ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ
ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਤ੍ਰਾਨ-ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਘੁਣਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ
ਰਿਹਾ ਏ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਵਾਏ ਕੋਸਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ
ਕਰ ਸਕਦੇ।

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਇਸ ਬੇਈਮਾਨ ਨੂੰ,
ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਇਸ ਦੀ।” ਪੁਰਾਣੀ ਉਮਰਾਂ ਵਾਲੀ
ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੋਧਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ।

“ਦਾਇਆ ! ਮਤ ਦੇ ਇਸ ਖੁੱਬੀਸ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ
ਮੇਮਨ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰੇ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ
ਏ ਤੇ ਕਲੰਕਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ.....।” ਰੱਬ ਦਾ ਭੈ
ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੇ
ਦੁੱਪਟੇ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਫੇਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਰਗਾਹ ਵਿਚ
ਦੁਆ ਕਰਦੀਆਂ।

ਬਸ, ਇਕੋ ਚੋਧਰੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਜੂ ਤਕ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਰੀਂਗਦੀ। ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਦੀਨੇ
ਅਤੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਹਮ ਖਿਆਲ
ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੂੰ
ਚੋਧਰੀ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤਦੋਂ ਤਾਂ ਧਰਤੀ

ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅੱਡੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਰਹੀ ।

.....ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਮਪੁਰੇ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਚੌਪਰੀ ਦੇ ਇਕੋ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਅਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹੈਜਵਾਨ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਮਿਟੀ-ਘਟੇ ਵਿਚ ਰੋਲਿਆ ਗਿਆ । ਅਣਗਿਣਤ ਬਚੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ । ਕਈਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂਗ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਸੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਕਰਮੂ ਸਾਹ-ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੋਹਾਂ ਗੁੱਠਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਢੂਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਧਕ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਖਲੋਤਾ ਠਾਹ ਠਾਹ ਕਰ ਕੇ ਹਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਲੀਲਾ, ਬਿਮਲਾ ਤੇ ਬਸਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਰ-ਵਿਆਹੀ ਧੀ ਸ਼ਕੂਤਲਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ, ਚੌਪਰੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਧਰੀਕਿਆ ਤਾਂ ਬਸਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢੂਕ ਕੇ, ਕੇਵਲ ਅਪਣੀ ਬੇ-ਬਸੀ ਤੇ ਚਾਰ ਹੋਝ ਕੇਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਜਰਵਾਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਬਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕਿਧਰ ਲੈ ਗਏ, ਇਹ ਕੌਣ ਜਾਣ ।

ਰਾਮਪੁਰੇ ਤੇ ਅਚਨੰਤ ਪਰ ਤਕੜਾ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨ ਮਿਲਿਆ । ਸਭ ਨੂੰ ਆਪੇ ਧਾਪੀ ਪੈ ਗਈ । ਭਾਵੇਂ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਅਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨ ਗਈ ।ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ

ਨੇ ਨੱਸ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ । ਕਈ ਅਬਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤ ਅਤੇ ਪਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਅਫਰਾ-ਤਫਰੀ ਵਿਚ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਨ ਰਹੀ । ਆਖਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਦਾ ਪਜ਼ਾਰਾ ਪਸਾਰ ਕੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਡਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਸਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਤਾ । ਇਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੁੱਨ੍ਹੂ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਮੀਲ ਕੁ ਦੀ ਵਾਟ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਛੁਪ ਗਏ ਸਨ ।

(2)

ਦੋਵੇਂ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮੇ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਕੇਵਲ ਦੀਵਾਰਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਖੋਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਝੁਲਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਅਪਣੇ ਉਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਵਿਚਿਆ ਦਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ । ਉਹ ਪਲਾਘਾਂ ਭਰਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੁੱਜੇ । ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਪਰ ਸੰਘਣੇ ਸੰਘਣੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਬ੍ਰਿਡ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਆਜੜੀ ਅਤੇ ਗਵਾਲ ਬਾਲ ਅਪਣਾ ਦੁਪਹਿਰਾ ਕਟਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਤਾਸ ਖੇਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਢਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਚੌਪੜ ਖੇਡ ਕੇ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਥੇ ਆ ਬਹੀਂਦੇ ਸਨ ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਾਗੇ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਪਕੜ ਉਤਾਂਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਦੁਰੀ ਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਹੋਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਦਿਲ-

ਖਿਚਵੇਂ ਅਤੇ ਅਲੋਕਿਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਸਨ ।

ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਲਦੀ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਢਾਈ
ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਪਿੰਡ
ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੀਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵਜਦਾ ਹੈ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ
ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਜਿਹੀ ਹਵੇਲੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ, ਚੌਪਰੀ
ਗੁਲਫਰਾਜ਼ ਖਾਂ ਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਗੁਪਤ-ਬੈਠਕਾਂ
ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਟਾ ਰਾਮਪੁਰਾ ਧਰਤੀ ਨਾਲ
ਮਿਲ ਚੁਕਾ ਸੀ ।

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀ ਪੁੰਨ੍ਹੂ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ
ਤੋਂ ਬੋੜਾ ਹੀ ਦੂਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੀਕ ਸੁਣਾਈ
ਦਿਤੀ ਇਹ ਹਿਰਦੇ-ਵੇ਷ਕ ਚੀਕ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੋ ਰੁਕ
ਗਏ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਣ ਕਿ ਚੀਕ ਕਿਧਰੋਂ
ਆਈ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਦੂਰਾ ਤੇ ਪਈ, ਜਿਥੋਂ
ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਝੀਥਾਂ 'ਚੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਚੀਕ ਉਥੋਂ ਹੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਕ ਹੋਇਆ ।

ਦੋਵੇਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੇ ਉਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਸੇਧ
ਤੇ ਤੁਰ ਪਏ । ਇਕ ਹੋਰ ਚੀਕ ਉਧਰੋਂ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਨੁਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਕ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ । ਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੱਦਮ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੰਨ੍ਹੂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ
ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਹੀ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦੋਹਾਂ ਦੇ
ਕਦਮ ਉਸ ਮਕਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਏ ।

ਇਹ ਮਕਾਨ ਚੌਪਰੀ ਦੇ ਮੁੜਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ
ਉਹ ਬੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ
ਸਨ । ਚੌਪਰੀ ਨੇ ਇਥੇ ਕਬਾਇਲੀ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ

ਪਿੰਡ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਇਕ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਸ ਬਾਹੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਲਈ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਲਈ, ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਧੀ ਹੁਸਨ-ਬਾਨੇ ਨੇ ਰੋਟੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹੁਸਨਬਾਨੇ, ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ, ਗੋਰੀ ਨਿਛੇਹ ਤੇ ਹਥ ਲਾਇਆਂ ਮੈਲੀ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਧੀ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਤੁਢਾਨ ਵਿਚ ਤੁਬ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਲ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸਦਾ ਮੁਖੜਾ । ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ । ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਸਾਂ ਸਤਾਰਾਂ-ਅਠਾਰਾਂ ਹੁਨਾਲ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਹੀ ਸਿਆਲ ਵੇਖੇ ਸਨ ।

ਅਪਣੇ ਪਿਉ ਦੇ ਕਟੜਪੁਣੇ ਦਾ ਉਸਤੇ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਪਤ-ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਮੀ ਲਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹਰ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ।

“.....ਜੇ ਮੋਮਨ ਸਿਰ ਤੇ ਕਫਨ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਆਏ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਕਿਵੇਂ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਸਕਨੀ ਆਂ । ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੀ ਅਤੇ ਗਾੜੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਲਈ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂਗੀ ।” ਉਹ ਸਦਾ ਕਹਿੰਦੀ ।

ਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਉਤਰੇ
ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪੁਚਾਉਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ
ਸੰਭਾਲ ਲਈ।

ਉਹ ਆਉਂਦੀ, ਰੋਟੀ ਖਲਾ ਕੇ ਮੁੱੜ ਪਰਤ ਜਾਂਦੀ।
ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਬਾਇਲੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਮੀਨ
ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਨਜ਼ਹ ਹੀ ਨ ਹਟਾਉਂਦੇ। ਜਦ ਉਹ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ
ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲਾਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ
ਰਹੀ-ਦੇ :

“ਹਹਿਮਤਾ ! ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਸਨ ਦੀ ਪਰੀ ਏ ।”

“ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਕੀ ਏ, ਅਲਾ-ਤਾਲਾ ਨੇ ਆਪ ਘੜੀ ਏ
ਇਹ ਮੂਰਤ ।” ਅਗੋਂ ਇਸਮਾਈਲ ਪ੍ਰੇੜਤਾ ਕਰਦਾ।

“.....ਪਰ ਇਹ ਖਾਕੀ—ਜ਼ਿਮੀ ਤੇ ਉਤਰੀ ਕਿਵੇਂ ?”

“ਸਾਡੇ ਮਨ-ਪੁਚਾਵੇ ਲਈ ।”.....ਤੇ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਖਿੜ
ਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸ ਪੈਂਦੇ।

ਅਜ ਹੁਸਨ ਬਾਨੇ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਰਤਾ ਦੇਰ ਨਾਲ
ਪੁੱਜੀ। ਦੋਵੇਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਲਈ ਤਾਂ ਉਡੀਕ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵੀ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ
ਸਨ।.....ਉਸ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾ
ਦਾ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਖਵਾ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਠਕੇ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤਾਂ
ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਸ-
ਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵਲ
ਤਕਿਆ। ਹੁਸਨ ਬਾਨੇ ਸਹਿਮ ਗਈ। ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਉਹ
ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਦੌੜੀ ਪਰ ਇਸਮਾਈਲ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਵਧ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੋੜ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਸ ਗਿਆ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਅਜੇ ਹੀ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀਣੀ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਅਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਿਆ।

“ਹਣ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐਂ ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹੁਰਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨੇ ਦੂਰੋਂ ਖਿਚ ਕੇ ਲੈ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੌ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ।” ਇਸਮਾਈਲ ਸ਼ਰਾਰਤ ਭਰ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ।

“ਆਖਦੇ ਨੇ ਖੁਦਾ ਜਨਤ ਵਿਚ ਹੁਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਏ ਪਹ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਗੀ ਮਿਲ ਗਈ ਏ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਬਾਨੋ ਦੇ ਮੋਛਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ।

ਚੁਪ ਰਹੇ ਪਾਜੀ ! ਬੇਈਮਾਨ !! ਬਾਨੋ ਨੇ ਸਖਤ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਾਰੇ ਵਸਨ ਲਗ ਪਏ।

“ਸਚ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ! ਮੈਂ ਪਾਜੀ ਤੇ ਬੇਈਮਾਨ ਹੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਸਚ ਕਹਿੰਦੀ ਐਂ।” ਕਹਿ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਉਸ ਦੀ ਨੋਡੀ ਥਲੇ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅਪਣੇ ਵਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਨੋ ਦੀਆਂ ਭੁੱਜਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਤ-ਬਲ ਇਕਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਰਸੀਦ ਲਿਆਂ ਹੀ, ਕਾੜ ਕਰਦੀ ਇਕ ਚਪੇੜ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਜੜ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ।

“ਇਤਨੀ ਮਜਾਲ ?” ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਇਕ ਝੋਰ ਦਾ ਝਟਕਾ ਮਾਰਿਆ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਸਹਾਰਦੀ ਹੋਈ ਮੂਧ-ਮੂੰਹ ਫਰਸ ਤੇ ਡਿਗ

ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਮਥੇ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਸੱਟ ਲਗੀ ਪਰ ਸੱਟ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਉਠੀ ਤੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਕੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਗਈ ਪਰ ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ—“ਸਿਰ ਦੇ ਪੰਜੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੁਣ ਕਿਪਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ।” ਬਾਨੇ ਨੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ।

“ਜਾਣ ਦਿਓ।” ਰਹਿਮਤ ਵਿਅੰਗ ਭਰਪੂਰ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਹਸਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜਫੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਬਾਨੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਕਾਢੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਘੋਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਤਰਲੋ-ਮਛੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਤਕੜੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ, ਉਸ ਲਈ ਨਿਕਲਣਾ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖਾ ਸੀ? ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨ ਚਲੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਫ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਹੋਸਲਾ ਨ ਹਾਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਥਪੜ ਮਾਰਨੇ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨੋਚਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।.....ਇਕ ਮੁੱਕਾ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਵਟ ਕੇ, ਨਕ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਭੁਆਂਟਨੀ ਜਿਹੀ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਢਿਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਬਾਨੇ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਨਠੀ ਪਰ ਇਸਮਾਈਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆ। ਬਾਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਪਾਕ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਾਬਾਂ ਛਿੜ ਗਿਆ, ਸਖਤ ਘਬਰਾ ਗਈ ਉਹ।.....ਤੇ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਈ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ।

ਇਸਮਾਈਲ ਨੇ ਬਾਨੋ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਕੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਅਪਣੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ
ਫੜ ਫੜਾਈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਕੜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜਬੂਤ ਕਰ
ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਰਾਟਤ-ਭਰੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਬੜੀ ਜ਼ੋਰ-
ਅੜਮਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ?ਤ੍ਰਿਅ-ਹਠ ਕਰਣਾ ਫੜ੍ਹਲ ਏ।
ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਡੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ।” ਉਸ ਨੇ
ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ।

ਬਾਨੋ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥਲੋਂ ਮਾਨੋਂ ਧਰਤੀ ਨਿਕਲ ਗਈ
ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਗਿਆ।
ਉਸ ਨੇ, ਉਸ ਦੇ ਪੰਜੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ
ਕੀਤਾ ਪਰ ਨਿਸਫਲ।ਇਸਮਾਈਲ ਅਪਣੇ ਜਫੇ ਵਿਚ
ਹੀ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁਕ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਰਤਾ ਪਿਛੇ
ਮੁਝਿਆ ਤਾਂ ਬਾਨੋ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ
ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚੀਕ
ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ।

(੩)

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਲਾਘ੍ਯਾਂ ਭਰਦਾ ਹੋਇਆ
ਉਥੇ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਝੀਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ
ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਦੇਰ ਨ
ਲਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਡੂੰਲੇ ਫੜਕ ਉਠੇ।” ਇਹ ਹੈ ਕਰਤੂਤ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਦੀ।” ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਵੇਖੋ
ਨਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਵਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਨ੍ਹੀਂ ਨੇ ਵੀ ਅੰਦਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੀਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ
ਝੀਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੁਭਦਿਆਂ

ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ । “ਜਲਦੀ ਨਿਕਲ ਚਲੋ ।”

“ਕਿਧਰ ! ਕਿਉਂ ? ਵੇਖਦਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਅਬਲਾ.....।

“ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ । ਇਥੇ ਹੋਰ ਠਹਿਰਨਾ ਤਾਂ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਉਣੀ ਹੈ ।” ਪ੍ਰੰਨੂੰ ਨੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਅਬਲਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ’ਚ ਛਡ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹੈ ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ’ਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਏ ? ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਤੂੰ, ਅੰਦਰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਰਾਈਫਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ । ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਭੈਂ ਦੇ ਭਾੜੇ ਗਵਾਣਾ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਏ । ਅਸੀਂ ਹਥਿਆਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ।” ਪ੍ਰੰਨੂੰ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਘਾਬਰ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਐਂ ਤੂੰ ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਇਹ ਲੱਹੇ ਦੇ ਕੋਕੇ ਅਤੇ ਬੁਦਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਈਫਲਾਂ ਤੋਂ ਘਟ ਏ ? ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾਨ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਏ । ਅਸੀਂ ਥੇ-ਹਥਿਆਰ ਕਿਉਂ ਆਂ । ਤੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਬੈਠਾ ਐਂ । ਜਾਲਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾ । ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭੁਲੇ ਲਈ ਜਾਲਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਾ ਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ ਦੀ ਆਪ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਏ ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੰਨੂੰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

.....ਤੇ ਫਿਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ, ਅਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਹੁਣ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਚਿਤ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

.....ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲਤ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੰਗਲ ਟੁਟ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌਪੱਟ ਖੁਲ੍ਹਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਕਬਾਇਲੀ ਘਬਰਾ ਗਏ।

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਰ ਅੰਦਰ ਰਖਦਿਆਂ ਹੀ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਸੰਭਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਡਾਂਗ ਘੁਮਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਭੁਆਟਨੀ ਖਾ ਕੇ ਉਥੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਈ ਹੋਈ ਇਕ ਪਥਰ ਦੀ ਸਿਲ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਈ ਹੋਈ ਇਕ ਪਥਰ ਦੀ ਸਿਲ ਤੇ ਉਹ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸਮਾਈਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਅਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵੀ ਖੋਈ ਚੁੱਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝ ਹੀ ਨਾਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਰਾਤ ਗਏ ਇਹ ਆਫ਼ਤ ਕਿਧਰੋਂ ਨਾਲਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਜਫੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨ ਲਗਾ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਪੁੰਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਕ ਦਰਵਾਲੇ ਲਿਪਟ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਕੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਿਜਲੀ

ਵਰਗੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਰਾਈਫਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਹ ਇਸਮਾਈਲ ਵਲ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਝਟਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਸੇਧ ਤੇ ਰਾਈਫਲ ਦੇ ਕੁਦੇ ਦਾ ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁੰਬਾ ਦਿਤਾ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਪੁੰਨੂੰ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਘੂਕਦੀ ਡਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਭਲ ਨ ਸਕਿਆ ਤੇ ਢਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਉਠਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਕਰ ਦਿਤਾ।

(੪)

ਬਾਨੋ ਇਕ ਕੇਨੇ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਕੇ ਖਲੋਤੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਹਥ ਵਿਚ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਫੜੀ ਹੋਈ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸਖਤ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਈ।

“.....ਹੁਣ ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਸ ਦੀ ਧੋਣ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁੰਮੇਗੀ।” ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ.....ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਨ ਮੁਕਿਰਨੀ ਅਥਰੂ ਕਿਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਉਸ ਨੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚੋਂ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲ ਤਕਿਆ।

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਨੋ ਤੇ ਪਈ। ਉਸ ਸਹਿਮ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਪਣੇ

ਪਿਉ ਦਾ ਬੇਡਿਆ ਸਾਰਾ ਨਾਟਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ।.....

.....ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ-
ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀਰਾਂ ਵਾਂਝੂ ਇਕਠਿਆਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ
ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਗਰਾਹੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੁਟ ਤੀਕ ਦੀ
ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਅਪਣੀ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਇਕ
ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਨਹਾਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ
ਵੇਖਿਆ ।.....ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ
ਨੰਗਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਢੇ ਜਲੂਸ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ
ਅਗੋਂ ਲੰਘਣ ਲਗੇ । ਅਨਗਿਣਤ ਯਤੀਮ ਬਚੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗ-
ਲੁਟੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀਆਂ
ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

.....ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ
ਬਾਹੀਆਂ ਮਲਕੇ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਣਕੇ, ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-
ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਕਰਣ ਦੀ ਕਸਮ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਧੀ
ਸੀ ।.....ਦੇ ਸਜ਼ਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ
ਤੁਬਕ ਪਈ ।.....ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੁੰਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ
ਸਨ ।

“.....ਇਹ ਚੋਧਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਛੇ—ਉਸੇ ਦੇ ਇਸਾਰੇ
ਨਾਲ ਇਹ ਖੂਨੀ-ਹੋਲੀ ਬੇਡੀ ਗਈ ਛੇ ।” ਪੁੰਨੂੰ ਨੇ ਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।
“ਹਾਂ.....ਜਾਣਨਾਂ ਵਾਂ ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ

ਉਤਰ ਸੀ ।

“.....ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਕਾਤਲ ਵੀ ਤਾਂ

ਓਹੀ ਏ ।”

“ਸ਼ਕ ਵੀ ਕੀ ਏ ਇਸ ਵਿਚ ।”

“ਸ਼ਕੁਤਲਾ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਿਸ ਨੇ ਲੁਟੀ ।”

“ਚੋਧਰੀ ਨੇ ।”

“ਤੇ ਬਿਮਲਾ ਦੀ ।”

“ਉਸੇ ਨੇ ।”

“ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਅਸਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਰੋਲਿਆ ?”

“ਚੋਧਰੀ ਨੇ, ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ।”

“.....ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਵੇਖਦਾ ਐਂ, ਇਹ ਚੋਧਰੀ ਦੀ ਧੀ ਏ । ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਏ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ।” ਉਸ ਨੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਬਦਲਾ ?”

“ਹਾਂ, ਬਦਲਾ ।”

“ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗੇ—ਜ਼ਰੂਰ ਲਵਾਂਗੇ ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਨੇ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਭੁਸਕਨ ਲਗ ਪਈ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਰੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ । ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਹਥੋਂ ਕਿਉਂ ਬਚਾਇਆ ਏ ਉਸ ਨੂੰ, ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ—ਉਸ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲਈ, ਉਹ ਸੋਚੀ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

“ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਐਂ, ਭੈਣ ! ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ।”

“ਭੈ.....ਣ.....” ਬਾਨੇ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲ ਤਕਿਆ । ਉਹ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਕੁੱਝ

ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਇਹ ਧੋਖਾ ਏ-ਨਿਪਟ ਧੋਖਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਰਹੀ ਏ ਪਰ ਕਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਭੈ.....ਣ.....।

“ਚਿੰਤਾ ਨ ਕਰ, ਹੁਣ ਕੀ ਡਰ ਏ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਨੇ ਤੇਰੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਏ।” ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਨੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਪਣੇ ਵਲ ਮੋੜਦਿਆਂ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਬਾਨੇ ਕੁਝ ਬੋਲ ਨ ਸਕੀ.....ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਡਲ੍ਹੁਕ ਪਈਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਢੁਬ ਗਈ।

“ਮੇਰੀ ਭੈਣ !” ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭੁਣ-ਭਰਾ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਦਿਸਿਆ ਪਰ ਪੁੰਨੂੰ ਬਿਟ ਬਿਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

.....ਰਾਤ ਚੋਖੀ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ.....ਬਾਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਗਾਡੰਡੀ ਤੇ ਪੈ ਗਈ ਅਥੇ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਤਕ ਦੋ ਝਾਂਵਲੇ ਜਿਹੇ ਦਿਸਦੇ ਰਹੇ।

ਅਸਲੀ ਕਾਤਲ

“ਸਿਰਤਾਜ਼ ! ਮੈਨੂੰ ਬ...ਖ...ਸ ਲਓ।” ਕਮਲਾ ਦੇ ਕੰਬਦੇ ਅਤੇ ਥਰਰਾਂਦੇ ਬੁਲਾਂ ਚੋਂ ਇਹ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ । ਹਰਬੰਸ ਕਮਲਾ ਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਹੀਂਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਸਾਂਵਲ-ਸੁੰਦਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲਈ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਡਲੁਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਾਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਣੋਂ ਅਸਮ੍ਰਥ ਸਨ । ਕਮਲਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀਰ, ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਸਾਂਵਲਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆਈ ਨਿੰਮੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੁਭਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲ ਗੋਲ ਅਤੇ ਉਭਰੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪੇਚ ਖਾਂਦੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕਾਲਾ ਨਾਗ

ਬਣ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਲਿਪਟ ਵਿਚ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਹੁਣ ਉਹੀ ਕਮਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਸਨ ਦੀ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸੁਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੀ ਡਾਇਣ, ਚੁੜੇਲ ਅਤੇ ਬਦਸ਼ਕਲ ਕਹਿਣੋਂ ਸੱਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਕਮਲਾ ਤੇ ਵਰਤੀ ਗਈ ਨਿਰਦਇਆਤਾ ਅਤੇ ਕਠੋਰਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ, ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਮਲਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਾਧੀ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਮੰਜੇ ਦੀ ਹੀਂਹ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਪੁੱਜ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੋਵਲ ਸ੍ਰੀਰਕ ਹੀ ਹੀਂਹ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਜਰੇ ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ, ਪਰਦੇ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁਮ ਰਹੀ ਰੀਲ ਵਾਂਝੂ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਦਾ ਉਹ ਦਿਹਾੜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦ-ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸਨੌਰਾ ਵੀ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉੜੜ ਗਏ। ਅਨਗਿਣਤ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹੱਥ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਸੱਜਰ ਵਿਆਹੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂਗ ਵਿਚੋਂ ਸੰਧਾਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪੂੰਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਨਗਿਣਤ ਮਾਸੂਮ ਬਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਕਹਿਰ ਢਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ, ਬਰਛਿਆਂ ਅਤੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਰੋ, ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ

ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨ੍ਹੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਾਜ਼ਾ
ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ
ਖੂਨ ਵਿਚ ਨਹਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਹਿੱਕ ਠੰਡੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ
ਰੋਜ਼ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਬਲੇ ਲਿਤਾਵਿਆ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਹੋ, ਕਾਫਲੇ ਬਣ ਕਿਸੇ ਬਚਾਉ
ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਹਰਬੰਸ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ
ਨਾਲ ਹੀ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਸ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਪੰਜੋਲ
ਆ ਪੁੱਜਾ। ਕਮਲਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਬਣ
ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪਕੇ ਘਰਾਂ ਦੀ
ਥਾਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਟਪਰੀ-ਵਾਸਾਂ ਵਾਂਝੂ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

ਕਮਲਾ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਅਤੇ
ਪਿਆਰੀ ਧੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਭੈਣ ਭਰਾ ਵੀ ਸਨ
ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਮਲਾ
ਲਈ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਲਾਡ ਲੁਡੇਵੇਂ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੇ
ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਚੌਪਵੇਂ ਵਰ੍ਗ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਣ ਹੀ ਵਾਲੀ
ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਸਾਂਵਲ ਸੀ ਪਰ ਛੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ
ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁਨੱਖੇ ਨਕਸ਼ ਹਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
ਅਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਿਕਨਾਂ
ਤੀਸੀ ਖਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹੋਸ ਮੁਖ ਚਿਹਰਾ ਸਦਾ ਕੰਵਲ-
ਫੁਲ ਵਾਂਝੂ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ
ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਦ ਕੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਦਿਹੁੰ-ਦੀਵੀ ਹਲੇ
ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਮਲਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਨਿਊ
ਕੇ ਲੰਘਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਡਾਢੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ
ਭਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਛਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹੁੰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੈਸੇ

ਖੁਣੋਂ ਤੰਗ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ? ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਸਹਾਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ ਜਿਸ ਅਗੇ ਜਾ ਹੱਥ ਰਖਦੇ ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਕਮਲਾ ਦੇ ਹੱਥ ਪੀਲੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਨਾਲ ਚਾਰ ਭੁਆਟਨੀਆਂ ਦਿਵਾ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਗਏ ।

ਪੰਜ਼ੋਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੱਢ ਕੜੀਮਲਪੁਰ ਪੁਚਾਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ । ਧੜਾ ਧੜ ਉਹ ਜੜੀਮਲਪੁਰ ਪੁਚਾਏ ਗਏ । ਕਮਲਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਮਲਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖੀ ।

ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਸੁਖ ਨਾਲ ਲੰਘਿਆ । ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਲੰਘੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਕਮਲਾ ਹਰਬੰਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਘੜੀ ਭਰ ਵੀ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਕਮਲਾ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਬਿਨਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ । ਦਫਤਰ ਗਏ ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਮਲਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੁੱਝ ਗਵਾਚਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁੜ-ਵਸਾਊ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਮਲਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਿੰਮਤ ਰਾਮ ਜੀ ਅਪਣੇ

ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਣੇ ਕਰੀਮਪੁਰੇ ਜਾ ਵਸੇ। ਹਰਬੰਸ ਲਗੀ ਹੋਈ ਨੌਕਤੀ
ਕਾਰਨ ਜੈਮਲਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਹਿੰਮਤ ਰਾਮ ਦੇ ਉਥੋਂ ਹਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਮੀ ਕਿ
ਹਰਬੰਸ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਨ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਹਵਾ ਵਿਚ
ਉਸਾਰੇ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਢਹਿ ਫੇਰੋ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ
ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਘਰ-ਭਰਵਾਂ ਦਾਜ਼ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ
ਨੂੰ.....? ਮਨ ਵਿਚ ਲਗੀ ਆਸ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ
ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਕਮਲਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਮਾਨੋ
ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦਾ ਮਥੇ ਦੀਆਂ
ਤਿਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਮਤ ਰਾਮ ਨੂੰ
ਗਿਆ ਅਜੇ ਮਹੀਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੁੜਰਿਆ ਕਿ ਕਮਲਾ ਦੀ
ਨਕ ਜਾਨ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ
ਹੈ? ਹਰਬੰਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਵੇਂ
ਆ ਗਈ।

“ਤੇਰਾ ਕਦਮ ਮੇਰੇ ਘਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਤੇਰੇ
ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕੜੀ ਵਰਗਾ ਵੀਰ ਮੈਥੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ
ਏ।” ਇਹ ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ।

“ਤੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕੰਗਾਲ ਪੁਣੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ
ਘਰੋਂ ਕਢ ਧਿਕਾਣੇ ਮੇਰੇ ਪਲੇ ਪਾਇਆ ਏ।” ਇਹ ਸਨ
ਹਰਬੰਸ ਦੀਆਂ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਟੋਕਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਹੋਰ
ਦੁਖੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਸੁਆਮੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਐ? ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੇ
ਛੇਤੀ ਕਿਉਂ ਬਦਲਗੇ ਹੋ?” ਤਰਲੇ ਭਰੀਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਦਾ
ਕਮਲਾ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ।

ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਜੀਭ ਸਗੋਂ ਗਿਠ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ
ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਖਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ-ਚੁਭਵੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਮਲਾ
ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ
ਨਕੇ ਨਕ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਦਾ ਭੈੜਾ ਵਰਤਾਉਂਦੀ
ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਮਲਾ ਇਕ ਦਿਨ ਚੁਪ-
ਚੁਪੀਤੀ ਕਰੀਮਪੁਰੇ ਜਾ ਪੁੱਜੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤਾਂ
ਪਾਹਲੇਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਖਾਂ ਲਈ ਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ
ਕੇ ਉਹ ਡਾਢੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ
ਟੁਰ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਜ਼ਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਮਲਾ ਦੀ ਹਰ ਗਲ
ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਦਸ ਰਹੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਝਾੜਾਂ
ਵਿਚਾਰੀ ਕਮਲਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਇਹ
ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਟੁਟਾ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਜੈਮਲਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀ ਕੀ ਆਸਾਂ ਮਨ
ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰੀ ਸੀ। ਗਊ ਵਾਂਝ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਖਲੋਤੀ ਹਰ ਯੋਗ
ਅਤੇ ਅਯੋਗ ਬਰਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ।
ਹਿੰਮਤ ਰਾਮ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਚਿਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਸਦ
ਘਲਿਆ। ਕਮਲਾ ਵਿਚਾਰੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰੇ? ਮਾਤਾ
ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਵੀ ਪਛਤਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਰਬੰਸ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਹਉਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਾ।

ਹਰਬੰਸ ਆਇਆ, ਕਮਲਾ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ
ਤਰਲੇ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।
“ਪੁੜ੍ਹ! ਧੀਆਂ ਵਾਲੇ ਧੀ ਦੇ ਕੇ ਸਦਾ ਨਾਵੇਂ ਥਾਂ ਹੋ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਰੇ

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈ ?”

“ਸਾਡੀ ਧੀ ਦੇ ਐਗੁਣਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ
ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗਲ ਨ ਸੁਣਨੀ ਪਵੇ ਜਿਸ
ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ।” ਕਮਲਾ ਦੇ ਪਿਤਾ
ਜੀ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

“ਧੀਆਂ ਨਿਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਸ਼ੋਭਦੀਆਂ ਹਨ,
ਪੇਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਤੂੰ ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਰਹਿ ਚੁਕੀ ਹੈ ।
ਹਣ ਤੇਰਾ ਮਰਨਾ ਜੀਣਾ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ ।” ਕਮਲਾ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ
ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ।

“ਅਲੂੜ ਕਮਲਾ ਤੇਰੇ ਵਸ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ
ਉਤਰਾਉ ਚੜ੍ਹਾਉ ਦਾ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦੀ ਭੁਲ
ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਖਣਾ ।” ਹਰਬੰਸ
ਨੂੰ ਕਮਲਾ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਮੁੜ ਕਮਲਾ ਵਿਚਾਰੀ ਹਰਬੰਸ ਨਾਲ ਜੈਮਲਪੁਰ ਪੁੱਜ
ਗਈ । ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਕਮਲਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਭੈੜਾ
ਵਰਤਾਉ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਕਮਲਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਿੰਨਤ
ਤਰਲਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ।

“ਚੁਪ ਕੀਤੀ ਇਥੋਂ ਨਠ ਗਈ ਸੈਂ ਨਾਂ, ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ
ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਗੈਂਗੀ । ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ
ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਲਾ ਸਕੇ ।” ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ ਭਰੀ
ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ।

“ਤੈਨੂੰ ਝਲਦਾ ਹੀ ਕੌਣ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ
ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਟੁਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।” ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਤਿਊੜੀ
ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

ਕਮਲਾ ਵਿਚਾਰੀ ਬੜੀ ਤੰਗ ਮੀ। ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ
ਡਿਗਾਰੀ, ਮਿਨਤਾਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੀ।

“ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੁਖੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਨਾਥ!
ਅਗਰ ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਵਟਾ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੌਣ
ਹੈ।” ਇਹ ਸਨ ਕਮਲਾ ਦੀਆਂ ਹਰਬੰਸ ਅਗੇ ਅਰਜੇਈਆਂ।

“ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪਵੇ ਚੁਲੇ ’ਚ, ਤੇਰੀ ਭੈੜੀ ਚੰਦਰੀ
ਸ਼ਕਲ ਖੁਲੋਂ ਮੈਂ ਤੰਗ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ
ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲੜ ਲਾ ਮਾਨੋਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਗੁਹਿਣ ਲਗਾ ਦਿਤਾ
ਹੈ।” ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਠੋਰ ਬਚਨ ਵਿਚਾਰੀ ਕਮਲਾ
ਨੂੰ ਨਿਤ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

ਦੁਖ ਦੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਮਲਾ
ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਪਲ ਭਰ ਕਟਨਾ ਵੀ ਅੱਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ
ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੀ। ਕੋਈ
ਹੋਰ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖੀ ਪਤਰੇ
ਛੋਲ ਕੇ ਦਸਦੀ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੜਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖ ਕਿਸੇ
ਗਵਾਂਢਣ ਜਾਂ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸੂਹ ਤਕ ਨ ਲਗਣ ਦਿਤੀ
ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਕਟ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨੀਚ
ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ
ਤਨਖਾਹ ਲਿਆ ਜਿਹੜੇ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ
ਧਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਭਾਗ ਕਿ ਉਹ
ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਸਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਣਦੀ ਮੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ
ਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵੀ ਘਰ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਿਚਾਰੀ
ਗਵਾਢੀਆਂ ਦੇ ਲੀਕੜੀ ਸੀਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰ

ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨ ਲਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚਾਗ
ਨ ਲਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿ ਗੀ ਦਿਤਾ।

“ਤੁੰ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਹੋਠੀ ਕਰ ਰਹੀ ਐਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ
ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ
(ਭਾਵੇਂ ਤੁੰ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ) ਕਪੜੇ ਸੀਓਂ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ
ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੋਂ ਤੈਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਅਗੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ
ਚਾਹੁੰਦਾ।” ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਰਬੀ ਹੁਕਮ
ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ।

ਕਮਲਾ ਇਹ ਸੁਣ ਕੁੱਝ ਘਬਰਾ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਸਿਰ
ਚਕਰਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨ ਆਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰੇ।

ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ
ਤਾਂ ਅੱਖੇ ਸੌਥੇ ਲੰਘੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਗੋਂ ਲਈ ਕੀ ਕਰੇ? ਜੇਥ ਵਿਚ ਕੁੱਝ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੀ ਜਾਵੇ। ਨੌਬਤ ਫਾਕਿਆਂ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ।
ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਇਤਨੀ ਆਤੁਰ ਹੋਈ ਕਿ ਬੇਬਸੀ
ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਫਟੇ
ਉਤੇ ਪਿਆ ਵੇਖ ਅਤੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਆਂਦਰਾਂ ਵੱਲ ਖਾਂਦੀਆਂ
ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਜਾਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਅਤੇ
ਨਿਕੰਮਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਫਟੇ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਕੰਧ
ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਗੀ ਤਾਂ ਥਲੋਂ ਇਕ ਆਨਾ ਲਭਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ
ਬਾਛਾਂ ਖਿਲ ਗਈਆਂ। ਅਖੀਆਂ 'ਚੋਂ ਦੁਖ ਭਰੇ ਹੰਝੂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ
ਹੰਝੂ ਬਣ ਕੇ ਕਿਰਨ ਲਗੇ। ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਗਲਾਸ
ਲੈ ਕੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹਥ ਗਿਲਾ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ
ਕੰਡਾ ਲਾ ਕੇ ਚਾਂਈਂ ਚਾਂਈਂ ਦੁਕਾਨ ਵਲ ਦੌੜੀ ਤੇ ਇਕ ਆਨੋ
ਵੇਂ ਭੁੱਜੇ ਛੇਲੇ ਲਿਆਈ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਚੱਬ ਕੇ ਇਕ ਗਲਾਸ

ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਰ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਰਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ।

ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਕਮਲਾ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਕੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਹੋਟਲ, ਦੁਕਾਨ ਜਾਂ ਘਰ ਦੀ ਪਕੀ ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਦਫਤਰੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵੱਡਦਾ ਤਾਂ ਅਗੇ ਬਿਸਤਰਾ ਤਿਆਰ। ਰੋਟੀ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਘਰ ਦਾ ਢੁਲਾ ਇਕ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਅਡੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਰਬੰਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਫਿਰ ਦੱਢਤਰ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਸ ਲਈ ਰਾਤ-ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਸਰਾਂ ਸੀ। ਮੌਨ ਧਾਰ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਡਦਾ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਮੁੜ ਪਰਤ ਜਾਂਦਾ। ਕਮਲਾ ਵਿਚਾਰੀ ਬੁਲਾਂਦੀ, ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਭਿਗਦੀ, ਮਿਨਤਾਂ ਅਤੇ ਤਰਲੇ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਹੀ ਪੁੱਛਦੀ ਰਹੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਰਬੰਸ ਦਾ ਮੌਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁਟਦਾ। ਚਿਰ ਆਨੇ ਦੇ ਛੇਲੇ ਕਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਕਢ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਆਨੇ ਦ ਛੱਲ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਕਢ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕੋ ਸਾਡੇ
ਕਮਲਾ ਮੁੜ ਫਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਇਕੇ ਸਾਡੇ
ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸ ਚਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਬ਼ਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ
ਉਤਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਰੀਰ ਚੌਂ ਬਲ ਖੀਣ ਹੁੰਦਾ
ਗਿਆ। ਕੇਵਲ ਪਾਣੀ ਹੀ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਸ੍ਰੀਰਕ ਮਸ਼ੀਨਰੀ
ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਰਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਨ ਰੂਪੀ
ਪਟਰੋਲ ਨ ਪੈਂਦਾ।

ਪਟਰੋਲ ਨ ਪਾਂਦਾ।
 ਇਸ ਭੋੜੇ ਅਤੇ ਦੁਖ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਮਲਾ ਹੁਣ
 ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਸਬਰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਾਮ
 ਮਾਤਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਇਤਨਾ
 ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਟੋਹ ਵਿਚ
 ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦੁਖ-ਦਾਈ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ

ਪਾਵੇ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਛੁਟੀ ਸੀ । ਉਹ ਹਰ ਛੁਟੀਆਂ ਵਾਂਛੂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ । ਮੰਜਾ ਵਿਛਾ ਉਹ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਹੀ ਅਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਮਲਾ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਸੀ । ਲੇਟੇ ਲੇਟੇ ਹੀ ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਰਸੋਈ ਵਲ ਪਈ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਮਲਾ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਿਹਾ ਗਿਆ । ਇਟ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੀ ਵੇਖਿਆ । ਕਮਲਾ ਦੇ ਉਤੇ ਮਾਨੋ ਪਾਣੀ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਉਹ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਹਿਲਾਇਆ, ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਕੁੱਝ ਉਤਰ ਨ ਮਿਲਿਆ । ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਮੰਜੀ ਤੇ ਲਿਟਾ, ਆਪ ਹੀਂਹ ਤੇ ਬੈਠ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਖਾ ਝਲਣ ਲਗਾ । ਕਮਲਾ ਦਾ ਰੰਗ ਵਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਕਮਲਾ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਹਿਲੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ ਕੇ ਹਰਬੰਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਰਛਾਏ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਭੇਟ ਕੀਤੀ । ਹਰਬੰਸ ਵਲ ਬਿਟ ਬਿਟ ਵੇਖਦੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਸ ਦਿਤਾ । ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਅਪਣੇ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਬੁਲ੍ਹ ਖੋਲੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਹੀ ਹਰਬੰਸ ਖਿਆਲੀ-ਚੁਨੌਅਂ ਚੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ । ਕਮਲਾ ਦੇ ਸਾਂਵਲ-ਸੁਦਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜਿਆ

ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਰਖ ਲਿਆ।

“ਕਮਲਾ ਮੈਂ ਅਪ੍ਰਾਧੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਪਾਪੀ ਕਿਤੇ
ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਹੀ ਤੇਰਾ ਅਸਲੀ ਕਾਤਲ
ਹਾਂ।” ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਪਛਤਾਵੇ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

“ਕਮਲਾ! ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇ। ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ
ਕੋਈ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ
ਕਰ ਸਕਿਗਾ।” ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਹੰਡੂ ਕੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
ਕਮਲਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਖਲੋ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹਰਬੰਸ
ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਬਦੇ ਅਤੇ
ਬਰਰਾਂ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸਨ।

ਸਿਰਤਾਜ਼! ਮੈਨੂੰ ਬ... ਖ...ਸ਼ ਲਓ।

TITLE :
KASHMIR PRINTING PRES
AMRITSAR